

Underlag till järnvägsplaner

Olskroken planskildhet och Västlänken

Göteborgs Stad och Mölndals stad, Västra Götalands län

Underlagsrapport Kulturmiljö

TRV 2013/92338

2014-09-01

Titel: Olskroken planskildhet och Västlänken, Underlagsrapport Kulturmiljö

Utgivningsdatum: 1 september 2014

Ärendenummer: TRV2013/92338

Utgivare: Trafikverket

Projektschef: Bo Larsson

Kontaktperson: Mira Andersson Ovuka, telefon 0771-921 921

Medverkande konsulter: Sammanställd av ÅF/EnviroPlanning med underlag från Sweco, RAÄ UV och Göteborgs stadsmuseum

Figurer: Antiquum: sidan 110, 111, 112 samt 113; Bramstång Plura, C, RAÄ: figur 4 och 5 sidan 16, figur 23 sidan 34, figur 50 sidan 53 samt figur 94 sidan 77; EnviroPlanning: sidan 13, 15, 20, 23, 27, 33, 37, 55, 78, 80, 93 samt 95; Nordström, K: figur 52 sidan 56; Palomo, R: Metro arkitekter, samtliga foton av kulturmiljö ovan mark; Trafikverket sidan 5.

Kartor: ©Lantmäteriet, dnr 109-2012/4174

Tryck:

Distributör: Trafikverket, Kruthusgatan 17, 405 33 Göteborg

Telefon 0771-921 921, www.trafikverket.se

Innehåll

Innehåll	3
Sammanfattning	4
1 Bakgrund	5
1.1 Inledning	6
1.2 Avgränsningar	6
2 Bedömningsgrunder och krav	7
2.1 Lagskydd	7
2.2 Krav	11
3 Läsanvisning	12
3.1 Disposition	12
3.2 Läsanvisning kartor	14
4 Fornlämning RAÄ Göteborg 216:1, Stadslager	15
4.1 Övergripande	15
4.2 Göteborgs befästning	16
4.3 Bevarade lämningar inom fornlämning 216:1	18
4.4 Värdebeskrivning	18
5 Riksintressen för kulturmiljövården	20
5.1 Göteborgs innerstad (O 2:1-5)	20
5.2 Slottsskogen – Botaniska Trädgården – Änggården (O 2:7)	22
5.3 Norra Guldheden (O 2:8)	23
6 Delsträcka 1: Sävenäs – Centralen	24
7 Delsträcka 2: Station Centralen	28
8 Delsträcka 3: Centralen – Haga	38
9 Delsträcka 4: Station Haga	56
10 Delsträcka 5: Haga – Korsvägen	79
11 Delsträcka 6: Station Korsvägen	81
12 Delsträcka 7: Korsvägen – Almedal	94
13 Förklaringar - ord och begrepp	105
14 Referenser	109
Bilaga 1. Bebyggelse som ej berörs av schakt – fullständig beskrivning	111
Bilaga 2. Gällande bestämmelser	124

Sammanfattning

Denna rapport är en del av arbetet med järnvägsplanerna för Olskroken planskildhet och Västlänken och utgör underlag för projektens miljökonsekvensbeskrivning. Rapporten innehåller en beskrivning av förutsättningarna gällande kulturmiljö inom projektens utredningsområde. Projektens sträckning har i rapporten delats upp i sju delsträckor som redovisas från norr till söder med berörda kulturmiljöer presenterade under respektive delsträcka.

Inom utredningsområdet för den planerade sträckningen av Olskroken planskildhet och Västlänken finns ett stort antal värdefulla områden och enskilda kulturobjekt med höga kulturhistoriska värden. Huvuddelen av byggnaderna längs sträckan är av högt kulturhistoriskt värde och finns upptagna i Göteborgs kommunala bevarandeprogram. I stort sett hela Göteborgs stadskärna är av riksintresse för kulturmiljövården och stadskärnan är även skyddad som fornlämning. Särskilt lämningar efter Göteborgs befästningsverk kommer beröras av projekten. Inom utredningsområdet finns även ett stort antal byggnadsminnen, kyrkliga kulturminnen och byggnader med skyddsbestämmelser i detaljplan.

Särskilt värdefulla och karaktäristiska delar inom utredningsområdet är:

- Skansen Lejonet-Gullberget
- Befästningsverken
- Masthamnen, Packhusplatsen och Stora Hamnkanalen
- Residenset på Stora Hamnkanalens södra sida
- Kajerna vid älven och Rosenlundskanalen med byggnader
- Haga kyrkoplan med omgivning
- Johannebergs landeri vid Korsvägen

1 Bakgrund

Olskroken planskildhet och Västlänken är två järnvägsprojekt i Göteborg. Projekten har olika finansiering och drivs inom Trafikverket som två projekt. Olskroken planskildhet finansieras inom den nationella investeringsplanen liksom Västlänken, som också ingår i det Västsvenska paketet med betydande andel regional finansiering. Olskroken planskildhet och Västlänken redovisas i separata järnvägsplaner.

Ett viktigt underlag för järnvägsplanerna är miljökonsekvensbeskrivningen, som är gemensam för projekten och ska godkännas av länsstyrelsen. Som ett underlag till miljökonsekvensbeskrivningen har en serie rapporter tagits fram som belyser följande områden: kulturmiljö, rekreation, naturmiljö, förorenade områden, ljud, stomljud och vibrationer, elektromagnetiska fält, luftkvalitet, dag- och tunnelvatten, geologi och hydrogeologi, klimatförändringar och översvämningssäkring samt risk och säkerhet. Denna underlagsrapport avser kulturmiljö.

Figur 1. Korridor för tillåtlighet. Järnvägsanläggningen ska inrymmas i korridoren.

1.1 Inledning

Olskroken planskildhet och Västlänken passerar bebyggelse uppförd från 1600-talet fram till idag samt arkeologiska lämningar under mark. Huvuddelen av byggnaderna längs anläggningarna är av högt kulturhistoriskt värde och finns upptagna i Göteborgs kommunala bevarandeprogram fastställt av kommunfullmäktige. Flera av projektens delsträckor och arbetstunnlar passerar också genom områden av riksintresse för kulturmiljövården och hela Göteborgs stadskärna är en fornlämning. Den här rapporten syftar till att ge en samlad bild av värdefulla byggnader, objekt och miljöer där särskild kulturhistorisk hänsyn kan komma att krävas eller där en noggrannare utredning kan behöva göras.

1.2 Avgränsningar

I rapporten presenteras de kulturmiljöer och objekt där det har bedömts att särskild kulturhistorisk hänsyn kan komma att krävas vid anläggandet av Olskroken planskildhet och Västlänken. Rapportens geografiska avgränsning utgår ifrån projektens utredningsområde, och sträcker sig från Sävenäs i norr till Almedal i söder.

Delsträckorna Station Centralen, Centralen-Haga, Station Haga och Station Korsvägen samt delområdet Liseberg är känsliga och kulturhistoriskt värdefulla platser som kommer att beröras av schaktningsarbeten. Dessa områden har därför givits utökade områdesbeskrivningar. Övriga delsträckor saknar övergripande beskrivning.

Rapporten redogör inte för konsekvenser för kulturmiljön då dessa ska redovisas i järnvägsplanens miljökonsekvensbeskrivning.

Redovisning av byggnadernas interiörer är inte fullständig. Tillgänglig information har återgivits men med största sannolikhet förekommer det ytterligare värdefulla interiörer.

2 Bedömningsgrunder och krav

I rapporten presenteras utredningsområdets kända arkeologiska lämningar samt de byggnader och miljöer som anses ha ett högt kulturhistoriskt värde. Inför schaktning i känd fornlämning krävs tillstånd och arkeologisk förundersökning enligt 2 kap. Kulturmiljölagen. Identifieringen av värdefulla kulturmiljöer ovan mark utgår från Göteborgs stads bevarandeprogram samt gällande detaljplaners skyddsbestämmelser enligt 8 kap. Plan- och bygglagen. Rapporten omfattar också statliga byggnadsminnen och byggnadsminnen enligt 3 kap. Kulturmiljölagen (1988:950) samt Riksantikvarieämbetets och länsstyrelsens urval av områden som är av riksintresse för kulturmiljövården (3 kap. 6 § Miljöbalken 1998:808).

2.1 Lagskydd

Kulturarvet och kulturmiljön skyddas av flera olika lagar och föreskrifter. Lagskydden kan fungera parallellt och kompletterar och/eller stärker då varandra. Skydden kan vara preciserade i skyddsbestämmelser, skyddsföreskrifter eller riksintressemotiveringar och ska då alltid bedömas individuellt. De parallellt gällande skydden innebär också att tillstånd för ändring kan behöva sökas hos flera olika myndigheter.

Olskroken planskildhet och Västlänken går genom ett område där flera olika lagskydd och bestämmelser för kulturmiljö samspelar.

Miljöbalken

Värdefulla kulturmiljöer skyddas enligt Miljöbalken(1998:808) (MB). Balken är en samordnad miljölagstiftning för en hållbar utveckling. En av fem grundstenar i miljöbalken är att värdefull natur- och kulturmiljö ska skyddas och vårdas.

Riksintresse för kulturmiljövården, 3 kap. Miljöbalken

I miljöbalkens tredje kapitel regleras att vissa allmänna intressen som anses särskilt viktiga att bevara kan vara av riksintresse (3 kap. 6 § MB). Riksintressen ska prioriteras framför andra intressen i den fysiska planeringen. Exploateringsföretag och andra ingrepp i miljön får endast göras om det kan ske så att området inte påtagligt skadas eller nyttjandet påtagligt försvåras. Länsstyrelsen har tillsynsansvar för områden av riksintresse. Västlänken går genom område av riksintresse för kulturmiljövården ”Göteborgs innerstad” (O 2:1-5) och projektets arbetstunnlar kommer anläggas i närhet av respektive i bergtunnel under riksintressena Slottsskogen – Botaniska Trädgården – Änggården (O 2:7) samt Norra Guldheden (O 2:8), se karta i figur 7.

Kulturmiljölagen

Kulturmiljölagen (1988:950) är den centrala lagen för kulturmiljö. Den reglerar bevarandet av fornlämningar, värdefulla byggnader och kulturföremål. Intentionen i lagen är att det är allas ansvar att skydda och vårda vår kulturmiljö. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas. Länsstyrelsen har tillsyn över kulturmiljövården i länet och Riksantikvarieämbetet har överinseende över kulturmiljövården i landet.

Fornlämningar, 2 kap. Kulturmiljölagen

Generella bestämmelser om skydd av fornlämning finns i 2 kap. Kulturmiljölagen. Fornlämningar är enligt lagen skyddade och får inte skadas. Till en fornlämning hör även ett fornlämningsområde, det vill säga ett så stort område runt själva fornlämningen som behövs för att bevara fornlämningen.

Hela Göteborgs stadskärna, vallgravsstråket inklusive nya Allén och en del av Fattighusån, är fornlämning RAÄ Göteborg 216:1.

Intentionen i lagen är att intrång i fornlämningar ska undvikas. Det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen förändra, ta bort, skada eller täcka över en fornlämning. Den som på något sätt vill förändra en fornlämning måste ha länsstyrelsens tillstånd. Länsstyrelsen lämnar enbart tillstånd om fornlämningen medför hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till fornlämningens betydelse. Länsstyrelsen beslutar därefter om eventuella arkeologiska undersökningar.

Ofta inleds den uppdragsarkeologiska processen med ett samråd mellan länsstyrelsen och den som avser att utföra ett arbetsföretag som kan komma att beröra fornlämningar. Processen är sedan indelad i tre huvudsakliga steg. Det första steget är att ta reda på om det finns fornlämningar inom området för ett planerat arbetsföretag. Denna arkeologiska utredning (2 kap. 11§ KML) inleds med arkiv- och kartstudier som följs av en fältinventering. För att säkerställa bedömningen av möjliga lägen för fornlämningar kan länsstyrelsen även besluta om maskingrävda sökschakt.

Om det konstateras att en fornlämning berörs och ytterligare underlag behövs för att lämna tillstånd till ingrepp i fornlämning kan länsstyrelsen i steg två besluta om arkeologisk förundersökning (2 kap. 13 § KML). En förundersökning i avgränsande syfte kan utföras för att fastställa en fornlämnings utbredning och därmed kunna undvika ingrepp. Länsstyrelsen kan även besluta om en grundligare förundersökning inför borttagande av fornlämningen. Syftet är att länsstyrelsen ska få mer information om fornlämningen, till exempel exakt läge, storlek och ålder samt vilken typ av lämning det är. Utifrån den arkeologiska förundersökningen bestäms också omfattning och inriktning på en eventuellt nödvändig arkeologisk undersökning, det tredje steget. Resultatet från den arkeologiska förundersökningen rapporteras sedan av undersökaren till länsstyrelsen och till exploitören. Om arbetsföretaget kan undvika fornlämningen eller om fornlämningens kunskapspotential inte motiverar en arkeologisk undersökning kan byggstarten komma igång.

Arkeologisk undersökning genomförs om ett planerat arbetsföretag inte kan undvika en fornlämning eller om den berörda fornlämningen kan antas tillföra ny arkeologisk kunskap. Länsstyrelsen ställer då villkor om att en arkeologisk undersökning måste genomföras innan hela eller delar av fornlämningen får tas bort. Syftet med en sådan

undersökning är att dokumentera fornlämningen. Efter undersökningen meddelar länsstyrelsen exploatören att fornlämningen har tagits bort. Först därefter kan det planerade arbetsföretaget påbörjas.

Lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten, det vill säga i huvudsak lämningar tillkomna efter 1850, benämns övriga kulturhistoriska lämningar. Dessa har inte ett omedelbart skydd enligt kulturmiljölagen. Tillstånd för eventuellt ingrepp bör sökas hos länsstyrelsen.

Byggnadsminnen, 3 kap. Kulturmiljölagen

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader, miljöer och anläggningar kan skyddas som byggnadsminnen enligt 3 kap. Kulturmiljölagen.

Statliga byggnadsminnen

Enligt Förordning om statliga byggnadsminnen (2013:558) (FSBM) beslutar regeringen efter begäran från Riksantikvarieämbetet om en byggnad ska förklaras som statligt byggnadsminne. Riksantikvarieämbetet anger genom skyddsbestämmelser på vilket sätt byggnadsminnet ska vårdas och underhållas samt i vilka avseenden det inte får ändras. Om det finns särskilda skäl får ett statligt byggnadsminne efter tillstånd ändras i strid med skyddsbestämmelserna.

Det är Riksantikvarieämbetet som har tillsyn över de statliga byggnadsminnena och prövar frågor om tillstånd till åtgärder som strider mot skyddsbestämmelserna. Vid tillståndsprövningen vägs behovet av ändringen mot den eventuella minskning av det kulturhistoriska värdet som ändringen kan medföra. Frågan om tillstånd till ändring prövas av Riksantikvarieämbetet efter ansökan av den myndighet som förvaltar byggnadsminnet. Riksantikvarieämbetets beslut kan inte överklagas.

Enligt 12§ Förordning om statliga byggnadsminnen (2013:558) ska de statliga myndigheter som förvaltar byggnader tillhandahålla Riksantikvarieämbetet det underlag som myndigheten behöver för att bedöma det kulturhistoriska värdet och i övrigt utföra sina uppgifter som rör statliga byggnadsminnen.

Byggnadsminnen enligt KML

Enligt 3 kap. 1 § Kulturmiljölagen definieras en byggnad som är klassad som byggnadsminne på följande sätt:

”En byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde får förklaras som byggnadsminne av länsstyrelsen. Bestämmelserna om byggnadsminnen enligt detta kapitel får också tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde.”

Byggnadsminnen är ofta byggnader med särskilt högt kulturhistoriskt värde. Det finns också andra byggnader med likartat värde som inte är skyddade genom byggnadsminnesförklaring (till exempel förslag till byggnadsminnen). Länsstyrelsen beslutar om byggnadsminnen enligt KML och anger genom skyddsbestämmelser på vilket sätt byggnadsminnet ska vårdas och underhållas och i vilka avseenden det inte får ändras. Länsstyrelserna har tillsynsansvar över byggnadsminnena och prövar frågor om

tillstånd till åtgärder som strider mot skyddsbestämmelserna. Alla ändringar som berör byggnadsminnens skyddsföreskrifter och som kan skada byggnadsminnen ska tillståndsprövas.

Kyrkliga kulturminnen, 4 kap. Kulturmiljölagen

Kyrkor, kyrkliga inventarier och begravningsplatser skyddas enligt 4 kap. Kulturmiljölagen. Här anges: "Kyrkobyggnader och kyrkotomter skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas."

Samtliga kyrkor och kyrkotomter som är tillkomna före år 1940 och ett urval av de yngre får enligt 4 kap. Kulturmiljölagen inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen.

Plan- och bygglagen

Kommunerna har ansvar för kulturmiljöfrågor också utifrån bestämmelserna i Plan- och bygglagen (2010:900) (PBL). Lagen reglerar användning av mark- och vattenområden, samt hur den byggda miljön ska utvecklas. Inför större förändringar eller ingrepp i miljön upprättas detaljplaner, som beskriver var, hur och vad det är tillåtet att bygga.

Skydd genom detaljplan, 8 kap. Plan- och bygglagen

Byggnader eller områden som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt och därför inte får förvanskas kan av kommunerna skyddas genom bestämmelse i detaljplan. Skyddet regleras i 8 kap. Plan- och bygglagen (2010:900) och de bestämmelser som läggs in i planen är juridiskt bindande.

Beteckningen "q"

Skyddsbestämmelse i detaljplan. Bestämmelsen innebär att byggnaden har ett särskilt kulturhistoriskt värde och att den därmed inte får förvanskas. Detta är det starkaste skyddet en byggnad kan föras med i detaljplan. På plankartan preciseras vad som inte får förvanskas i så kallade skyddsbestämmelser, här kan också rivningsförbud anges och bestämmelser för hur den befintliga utformningen ska bevaras. Även icke bygglovspliktiga åtgärder kan regleras med "q" som till exempel ändring av interiör.

För byggnader försedda med skyddsbestämmelse "q" i detaljplan gäller följande paragrafer i 8 kap. Plan- och bygglagen (2010:900):

13 § "En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas. "

14 § "Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras."

17 § "Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden."

Beteckningen "Q"

Beteckningen "Q" används inte längre men har tidigare haft betydelsen "Användning anpassad till bebyggelsens kulturvärden", även kallat "kulturresevat".

Kommunalt program för bevarande, 8 kap. Plan- och bygglagen

Värdefull bebyggelse i Göteborg redovisas i programmet "Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg – ett program för bevarande" del 1-2 fastställt av kommunfullmäktige. Det kommunala programmet omfattar områden och objekt uppförda före cirka 1955. Exempel kan vara välbevarad bostadsbebyggelse från olika tider, institutionsbyggnader, industrier, parker med mera. Målsättningen med programmet är att skydda och vårda bebyggelse som speglar kommunens utveckling – i staden och på landsbygden. Vid bedömningar av bebyggelsen har det historiska värdet och upplevelsevärdet beaktats. Det historiska värdet kan omfatta till exempel byggnadshistoriskt värde, arkitekturhistoriskt värde och socialhistoriskt värde medan upplevelsevärde kan omfatta bland annat arkitektoniskt värde, konstnärligt värde och miljöskapande värde.

För byggnader som ingår i programmet gäller följande delar i 8 kap. Plan- och bygglagen (2010:900):

13 § "En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas."

14 § "Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras."

17 § "Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden."

Kommunens byggnadsnämnd ansvarar för tillståndsgivningen för förändring av dessa byggnader. Olskroken planskildhet och Västlänken går till stor del i områden som är upptagna i bevarandeprogrammet.

2.2 Krav

Fyra projektspecifika krav som berör kulturmiljön har fastställts. Kraven är styrande i kommande projektering för Olskroken planskildhet och Västlänken.

- För kulturhistoriskt utpekade områden där schaktning sker ska program för återställande med fokus på kulturmiljön upprättas.
- Byggnaderna 1-64 ska bevaras.
- För marken närmast berget vid Skansen Lejonet - Gullberget (objekt 2 i rapporten) ska ett program för återställande, med fokus på den historiska miljön, tas fram.

3 Läsanvisning

3.1 Disposition

I rapporten har Olskroken planskildhets och Västlänkens sträckning delats upp i sju delsträckor. Dessa beskrivs från norr till söder och rapporten redogör för berörda kulturmiljöobjekt ovan och under mark längs den planerade sträckningen av projekten. Samtliga byggnader finns upptagna i Göteborgs bevarandeprogram men kan även skyddas genom skyddsbestämmelse i detaljplan (q), byggnadsminnesförklaring eller som kyrkligt kulturminne. Att samtliga utvalda byggnader ska bevaras är enligt projektspecifika krav styrande i kommande projektering av Olskroken planskildhet och Västlänken. Kulturmiljö under mark innefattar fornlämningar enligt 2 kap. KML samt övriga kulturhistoriska lämningar.

De sju delsträckorna är:

Sävenäs - Centralen	(kapitel 6)
Station Centralen	(kapitel 7)
Centralen - Haga	(kapitel 8)
Station Haga	(kapitel 9)
Haga- Korsvägen	(kapitel 10)
Station Korsvägen	(kapitel 11)
Korsvägen - Almedal	(kapitel 12)

Göteborgs stadskärna med omgivande grönstråk omfattas av fornlämningen RAÄ Göteborg 216:1, fornlämning med stadslager. Fornlämningen sträcker sig över tre av delsträckorna: Station Centralen, Centralen–Haga och Station Haga och beskrivs därför sammanhängande under kapitel 4. Lämningar som ingår i Göteborg 216:1 och berörs av projekten återkommer därefter under respektive delsträcka. Projekten berör också tre riskintressen för kulturmiljön som beskrivs översiktligt i kapitel 5.

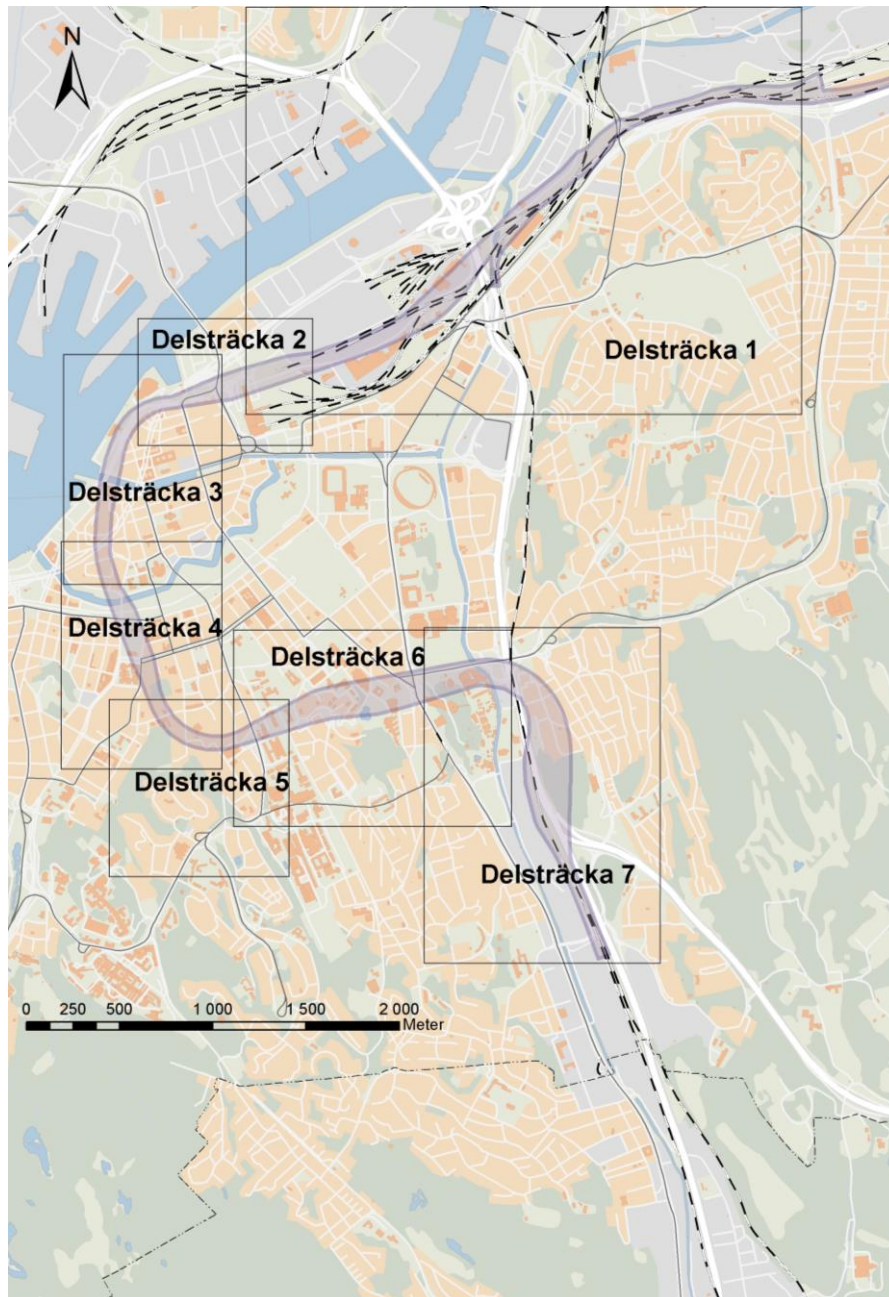
För respektive delsträcka beskrivs först kulturmiljöobjekt ovan mark och därefter fornlämningar. Objekt ovan mark som är belägna ovanpå Västlänkens bergtunnel beskrivs endast med fastighetsbeteckning och uppförandeår. Fullständig beskrivning för dessa objekt finns i bilaga 1. Sträckor med bergtunnel är Stora Hamnkanalen till kvarteret Arsenalen vid Arsenalsgatan, Kapellplatsen till Lorensbergs villastad samt Örgrytevägen till Skårsgatan. Gällande bestämmelser för samtliga objekt redovisas i bilaga 2.

Delsträckorna Station Centralen, Centralen-Haga, Station Haga och Station Korsvägen samt delområdet Liseberg är känsliga och kulturhistoriskt värdefulla platser som kommer att beröras av schaktningsarbeten. Dessa områden har givits utökade områdesbeskrivningar. Områdesbeskrivningarna för stationsområdena Station Centralen, Centralen-Haga, Station Haga och Station Korsvägen är baserade på kulturmiljöunderlag som togs fram av Antiquum, Waern Landskap och Gajd arkitekter till Västlänkens detaljplaner. Detaljplanernas kulturmiljöunderlag har i vissa fall en annan avgränsning än underlagsrapporten och områdesbeskrivningen berör då ett mindre område än det som beskrivs i kapitlet. Avgränsningen presenteras i kapitlens respektive

inledning. Områdesbeskrivningarna innehåller en övergripande introduktion till området, historik, kulturhistorisk värdering samt uttryck för riksintresset. Avsnittet "Uttryck för riksintresset" redogör för element i stadsrummet som är uttryck för riksintresset.

Sent i sammanställningen av rapporten har ytterligare objekt som berörs av projekten och dess arbetstunnlar tillkommit. Numreringen för dessa objekt börjar på nr 65.

I kapitel 13 finns en ordlista.

Figur 2. Geografisk översikt av rapportens sju delsträckor.

3.2 Läsanvisning kartor

Numrering av objekt och fornlämningar

Byggnader, kvarter och fornlämningar har numrerats enligt följande i text och kartor:

Kulturmiljöobjekt ovan mark har numrerats med nummer 1- 69.

Kulturmiljöobjekt under mark har numrerats med beteckning angiven i FMIS (Fornminnesinformationssystemet).

Det finns områden och objekt ovan mark som även har fornlämningsstatus. Det framgår inte av numreringen, utan beskrivs bara i texten.

Teckenförklaring

Objekten på kartorna har betecknats med olika markeringar beroende på skyddsstatus. Skyddsstatusen preciseras ytterligare i kartornas respektive teckenförklaring.

Röd markering

De starkaste skydden har redovisats med röd färg på kartor och omfattar:

- Riksintresset för kulturmiljövården - Göteborgs innerstad (O 2:1-5).
- Registrerade fornlämningar med sin nu kända bevarandegrad och omfattning under mark.
- Statliga byggnadsminnen. Skyddas genom Förordning om statliga byggnadsminnen (2013:558) (FSBM).
- Byggnadsminnen enligt KML. Skyddas genom 3 kap. Kulturmiljölagen (1988:1229) (KML).
- Kyrkobyggnader tillhörande Svenska kyrkan som skyddas genom 4 kap. Kulturmiljölagen (KML).

Orange markering

De byggnader som inte omfattas av ovan beskrivna lagskydd men som finns upptagna i det kommunala bevarandeprogrammet eller har skyddsbestämmelse i detaljplan (q) markeras med orange färg.

Övriga kulturhistoriska lämningar markeras med en orange punktmarkering.

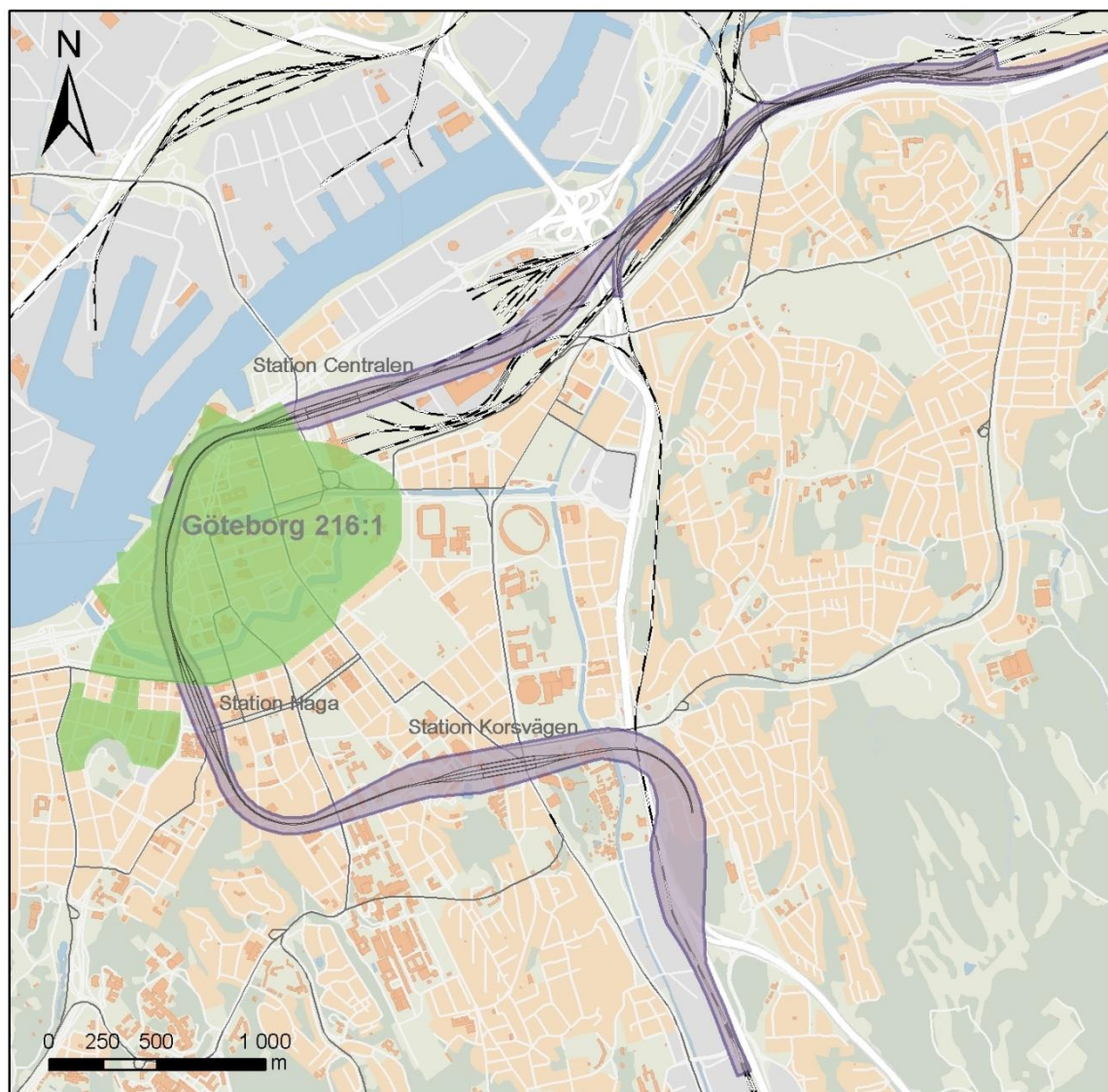
Gul markering

De fornlämningsobjekt under mark som är undersökta eller borttagna från sin ursprungliga plats markeras med gul färg. Detta gäller främst delar av befästningslämningar.

4 Fornlämning RAÄ Göteborg 216:1, Stadslager

4.1 Övergripande

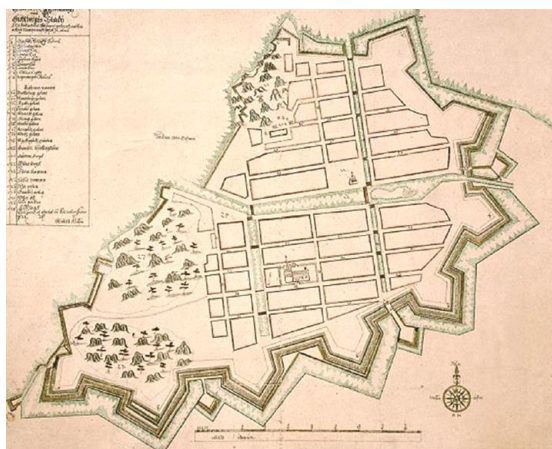
Göteborgs stadskärna med omgivande grönstråk omfattas av fornlämningen RAÄ Göteborg 216:1, fornlämning med stadslager. Eftersom Västlänken löper genom Göteborgs stadskärna återkommer arkeologiska lämningar tillhörande fornlämning 216:1 inom flera av delsträckorna. Bevarade stadslager och lämningar finns sannolikt i flera av de områden där tunneln föreslås anläggas i öppna schakt. En viktig beståndsdel i fornlämningen är de lämningar som finns av Göteborgs befästningsverk. Göteborgs befästningshistoria ges därför en samlad beskrivning nedan. Kapitlet beskriver också kortfattat bevarade lämningar inom fornlämning Göteborg 216:1 samt dess kulturhistoriska värde.

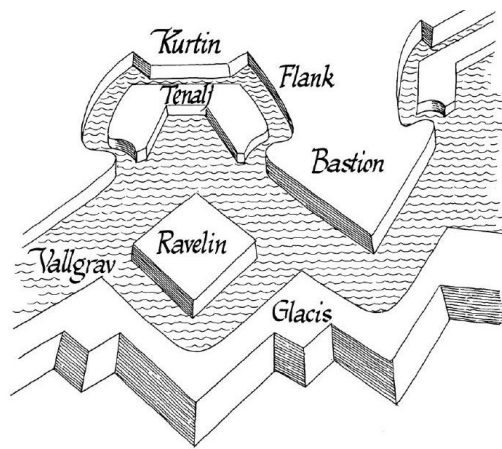
Figur 3. Fornlämning Göteborg 216:1.

4.2 Göteborgs befästning

När Göteborg anlades 1621 var det för att bli en befäst handelsstad vid Göta älvs mynning som då var Sveriges enda kontakt med Västerhavet. Planen som upprättades för staden utformades efter holländska förebilder med kanaler i stadskärnan och en avgränsning utåt bestående av vallar, bastioner, vallgrav och pålverk. Befästningsverket fungerade både som försvarsverk och som tullgräns och var till en början ganska enkelt. Det bestod av en jordvall som var två till tre meter hög och hade framskjutande skansar, bastioner, som var upplagda av ler- och jordmassor. Bastionerna från denna tid har vinkelräta kurtiner (förbindande huvudvallar) och raka flanker (sidor). Utanför befästningsvallen grävdes en 1,5 meters djup vallgrav. Konstruktionen av befästningen framgår av figur 5. Under 1640-talet utökades befästningsverket genom att staden befästes mot älven med pålverk.

Figur 4. Karta över Göteborg från 1664 som visar den holländskt influerade kanalstadsplanen med den omgivande befästningen.

Figur 5. Bilden illustrerar de olika delarna av befästningsanläggningen. På bilden är bastionsflankerna insvängda. Illustration efter Göte Nilsson Schönborg.

En fullständig ombyggnadsplan av Göteborgs befästningsverk upprättades år 1683 av den välkände fästningsingenjören och arkitekten E. Dahlberg. Fästningsverket skulle moderniseras enligt en modell lämpad för de svenska terrängförhållandena.

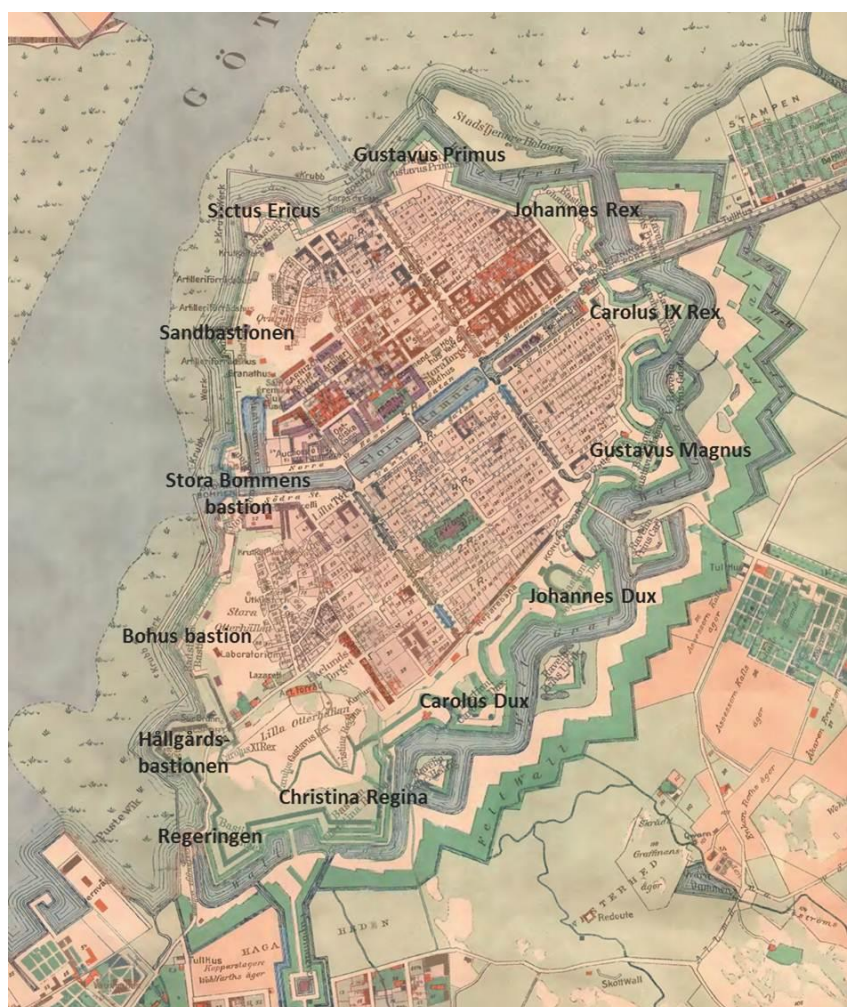
Befästningen förbättrades genom att de kvarvarande jordvallarna ersattes med murar av sten och stadsvallarna höjdes så att vallgångarna kom sju meter över vallgravarnas medelvattenstånd. Tjockleken på vällen ökades och vallgraven fördjupades till 2,2 meter. Arbetet med att anlägga raveliner (vinkelformad befästning framför huvudvallen) påbörjades. Bastionerna blev större och fick nu insvängda flanker i stället för de raka som nu var omoderna ur försvarsteknisk synpunkt. Yttermurarna byggdes av stora stenblock, sammanfogade med kalkbruk och med mindre stenar infogade för att få formbarhet i murverket. Detta kan fortfarande beskådas på de murverk som tillhör bastionen Carolus XI Rex som finns bevarad på Otterhålleberget invid Kungsgatans öppning mot Esperantoplatzen.

Befästningarna mot sjösidan vid Lilla Bommen och Packhuskajen utgjordes av ett bälte av bastioner och kurtinmurar som förband bastionerna med varandra. Tillsammans utgjorde befästningen mot vattnet den så kallade *sjöfronten*. Utanför befästningsmurarna anlades först en pålspärr (pålar nedslagna på rad) och därefter ett sänkverk (stenfyllda kistor) vars syfte var att hindra ovälkomna fartyg vid sjöfronten.

År 1687 påbörjades arbetet med försvarsskansarna utanför stadsmuren. Skansen Västgöta Lejon var färdigställd 1689 och Skansen Kronan stod färdig 1697. Mot förstaden Haga konstruerades en kaponjärgrav. Det var en skyddad vattenfylld gång som fungerade som kommunikationslänk mellan staden och Skansen Kronan. Först 1704 var befästningarna helt färdigställda.

Under 1700-talet förföll befästningsverket. Underhållet av murverken försämrades på grund av Sveriges dåliga ekonomi. Mot slutet av århundradet var fästningsverken mycket bristfälliga. De hade då också spelat ut sin roll i försvarshänseende.

År 1806 beslutade Kungl. Maj:t därför att befästningarna skulle rivas och marken skänkas till stadens utvidgande. Skansarna Kronan och Lejonet sparades. Raseringskontraktet mellan kronan och staden 1807 innebar att bastionernas och kurtinernas murar revs ner till Larmgatornas nivå. Under gatunivån behölls bastionsmurarna som kajmurar mot den bevarade vallgraven, vilken framför kurtinerna fylldes ut med sten och jord så att nya murar måste byggas i liv med bastionernas fasar. På detta sätt erhöll staden mer tomtmark och sammanhängande kajgator. Vallgraven skulle muddras upp och en allé planteras utanför en rad förstadskvarter längs vattnet. Bastionerna på Kungshöjd var militärt område under 1800-talets andra hälft och blev därför kvar, bland annat Carolus XI Rex vid Kungsgatan. Rivningen av de övriga murverken var inställd under den långa kristiden efter 1815 och först vid mitten av 1860-talet var raseringen i huvudsak avslutad.

Figur 6. Befästningsverkets bastioner markerade på karta från 1790.

4.3 Bevarade lämningar inom fornlämning 216:1

Från 1920-talet och framåt har arkeologiska undersökningar och observationer ägt rum i Göteborgs innerstad. Området inom vallgravarna med lämningar av stadslager (fornlämning RAÄ Göteborg 216:1) har undersökts i stor omfattning och har gett upphov till ett mycket stort fyndmaterial. De första dateringarna av fynden sammanfaller med Göteborgs grundläggning 1621.

Bevarade stadslager finns sannolikt i flera av de områden där tunneln föreslås anläggas i öppna schakt under byggnadstiden. Inför anläggandet av Götatunneln grävdes till exempel bevarade lager fram i området kring Lilla Bommen. Inom projektens utredningsområde bedöms partier av stadslager finnas kvar dels kring Götaälvsbronns fäste, dels framför resterande delar av kurtinmuren i St: Eriksgatan. Stadslager kan också finnas kvar innanför kurtinmuren mellan Sankt Eriks bastion och Stora Bommen. Även utanför kurtinmuren kan deponerade lager påträffas.

Befästningslämningar i form av ett sänkverk, en pålspärr samt rester av bastion Gustavus Primus finns troligen kvar i området kring Lilla Bommen. I samma område har också mindre partier av murverk tillhörande Östra Hamnkanalens mynning påträffats. Inför byggandet av Götatunneln påträffades vid schaktningsarbeten i St: Eriksgatan en av kurtinmurarna (huvudvallarna) mellan bastionerna Gustavus Primus och Sankt Erik. Kurtinmuren finns fortfarande kvar. Befästningsverket finns fortfarande bevarat under mark utmed sjöfronten mellan Kvarnberget och Stora Bommens bastion vid inloppet till Stora Kanalen. Det är framförallt rustbäddar och några varv mur som finns kvar. Mellan de två större bastionerna finns en mindre bastion, Sandbastionen. Där Packhusplatsen nu ligger, i vinkel mot Stora Hamnkanalen, fanns tidigare en hamnbassäng, "Kronans Masthamn". Vid den arkeologiska förundersökning som utfördes under våren 2014 påträffades sannolikt rester av Masthamnens kortsida från 1730-40 talet. Platsen för Masthamnens östra längsgående mur har dokumenterats genom markradarundersökning vilket gav viktig kunskap om Masthamnens placering. Botten på Masthamnen kan också innehålla kasserade skepp samt avsatta kulturlager från tiden den brukades som hamn. I Stora Hamnkanalen kan rester av den gamla kajmuren finnas kvar innanför dagens kajmur. Under mark kan finnas lämningar efter anläggningar och verksamheter från stadens olika epoker. Nedanför Kungshöjd finns mycket välbevarade lämningar av bastion Christina Regina. På andra sidan vallgraven, i park- och allétråket, finns murlämningar efter banketten (en del av fältvallen) bevarade samt yttre befästningsverk. Vallgraven är en bevarad del av Göteborgs befästning som finns kvar än idag. Den rätades ut på 1800-talet men lämningar efter föregångaren kan finnas kvar.

4.4 Värdebeskrivning

Centrala Göteborg är en historiskt unik stad och ett av de förnämsta exemplen på 1600- och 1700-talets stadsanläggnings- och befästningskonst. Stadens strategiska läge vid Göta älv bidrog till att Göteborg tidigt utmärkte sig som en av Nordeuropas bäst befästa hamnstäder. Stadens identitet bygger än idag mycket på sjöfart och kontakten med Göta älv och kanalerna.

Befästningslämningen med kanaler, vallgrav och fältvall (glacis) tillhör landets främsta exempel på holländskt inspirerad kanalstadsplan med sin regelbundet planerade rutnätsplan i gatunät och kvartersstruktur. I och med att Göteborg initialt anlades som en befästning, så utgör befästningslämningen fundamentet till Göteborg och dess

historia - utan befästningen hade Göteborg inte funnits. Detta fundament präglar fortfarande stadsbilden och har i hög grad gett staden dagens profil. Här kan en besökare orientera sig efter en 1600-talskarta och känna igen gatumönstret mellan bevarade kanaler, vallgravar och murpartier, samt blicka ut mot försvarsskansarna Lejonet och Kronan.

Det bevarade befästningsstråket som löper längs med vallgraven och älven omfattar därmed omistliga och unika lämningar både över och under mark och har ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Vallgraven visar tydligt befästningsanläggningens planform och utanför vallgraven finns park- och alléstråket som ingår i befästningslämningen som en yttre gräns, den så kallade fältvallen. Då stadens historiska utformning är så tydligt läsbar, och allestädes synlig, förhöjs upplevelsevärdet och lämningen får därmed ett mycket stort pedagogiskt värde.

Under mark ligger de resterande gamla befästningsverken kvar med bl. a. delar av intakta murar vilandes på rustbäddar. Befästningslämningarna är unika och värderas mycket högt med ett världsomfattande perspektiv. De äger en autenticitet och sällsynthet som angår både en nationell och internationell arena. Det finns få bevarade befästningar kvar i världen som byggdes av de europeiska stormakterna, i konkurrens och försvar om 1500- och 1600-talets sjöfartshandel med koloniserade världsdelars eftertraktade handelsvaror. Befästningsstäder etablerade av holländare efter samma princip som Göteborg är till exempel Jakarta (Batavia) i Indonesien och Nya Amsterdam (New York) i Nordamerika och av dessa befästningar ser man föga idag. Det vetenskapliga värdet samt dokumentvärdet är omfattande och har mycket stor betydelse för forskning och kunskap om historiska förhållanden. Under många av dagens fastigheter, bakgårdar och gator finns också lämningar kvar av äldre bebyggelse med kulturlager. Dessa lämningar under mark har ett mycket stort vetenskapligt värde och ingrepp i dessa lämningar innebär irreversibla förluster.

Fornlämningen i sin helhet, med lämningar över och under mark, har ett mycket stort kulturhistoriskt och pedagogiskt värde, dessutom ett mycket stort vetenskapligt värde, inte minst av vikt för fortifikationshistorisk forskning. Varje del är lika värdefull och ingår i en försvarsanläggning som är unik och omistlig, högt värderad både nationellt och internationellt.

Motiveringen för riksintresset lyder:

”Storstadsmiljö, formad av funktionen som "Sveriges port mot väster" och det för sjöfart, handel och försvar strategiska läget vid mynningen av Göta älvs vattensystem. Rikets främsta sjöfartsstad samt residensstad, domkyrko- och universitetsstad, präglad av tre seklers handelsaristokrati. Ett av de förnämsta exemplen på 1600-talets stadsanläggnings- och befästningskonst, och på stadsbyggandet under 1800- och 1900-talen. Den göteborgska byggnadstraditionen med dess olika stadsdelskaraktärer.”

Inom projektets utredningsområde kommer riksintresset till uttryck i:

- 1600- och 1700-talens fästnings- och kanalstad med bevarade delar av stadsbefästningarna, och strax utanför stadskärnan skansarna Göta Lejon ("Lejonet") och Kronan.
- 1600-talets reguljära stadsbyggande, med landets främsta exempel på holländsk kanalstadsplan, inom en befästningsgördel med vallgrav.
- Den regelbundet planerade förstaden Haga med sin enklare rutnätsplan.
- Gatunät, tomtstruktur, bevarade och igenfyllda hamnkanaler.
- De solida köpmanshus av tegel som tillkom efter bränderna vid 1700-talets mitt.
- Karaktären hos "Hamngatorna" och de trånga bakgatorna, med huvudsakligen två till tre-våningshus.
- Spridda rester av donationsjordens landerier.
- Det tidiga 1800-talets stadsnydning med stadsarkitekt Carl W. Carlbergs nyklassicistiska stenstad inom vallgraven och det bälte av ny bebyggelse och planteringar som uppstod på det nedlagda fästningsområdet enligt Carlbergs plan 1808. Längs vallgravens insida kajgator, öppna platser och salutorg samt byggnadskvarter för bostäder och offentliga byggnader, längs utsidan parker med gränsboulevarden Nya Allén.
- Hamn-, sjöfarts- och handelsstaden med hamnanläggningar och bebyggelse från skilda tider, som visar hur kanalernas ursprungligen slutna innerhamnar från och med 1840-talet ersattes av älvstrandens djuphamn, och affärslivets utveckling från de gamla patricierhusen till varuhus och saluhallar.
- Kajer och sjöfartsanknuten bebyggelse som före detta Ostindiska kompaniet och andra gamla handelshus kring Stora Hamnkanalen, kontor och magasin för handelsfirmor och rederier mot älven. Banker och försäkringsbolag vid Hamngatorna samt bostäder i hyreshus för olika sociala skikt.
- Cityomvandlingen med handelns om- och nybyggnader i storstadsmässig skala, hamnens och järnvägarnas tullpackhus och stationsmiljöer samt de plana kanalbroarna av järn.
- Esplanadsystemets varierade gatukaraktärer och prydliga planteringar i det mondäna Vasastaden - Lorensberg - Heden, med breda, trädplanterade huvudgator som Kungsportsavenyn och Vasagatan, de palatslika "parkkvarteren" mot det gröna bältet kring City och den storstadsmässiga, slutna kvartersbebyggelsen med institutioner insprängda bland hyreshusen.

- Mönstergilla arbetarbostäder av tegel i Haga och Annedal och traditionella trähus blandade med stadsmässiga landshövdingehus.
- 1900-talets stadsbyggande och fortsatta utvidgning av staden med de inledande decenniernas terränganpassade, oregelbundna planmönster, men även fullföljande av rutnätsstaden.
- Götaplatsen med omgivande kulturinstitutioner i foden av Kungssportsavenyn och Lorensbergs villastad i lummig park.
- Bostadsbebyggelse för olika samhällsskikt och som uttryck för olika stilepoker. Anläggningar för idrott, rekreation och nöjesliv.
- Övre Vasastaden-Lorensberg med institutionskomplex i parkmiljö och stenstadskvarter.
- Göteborgska särdrag i stadsbilden. Stadssiluetten från älven och bergshöjderna runt staden med utblickar mot stadens omgivningar.
- Kanalstadens vattenstråk och kontakten med älven.
- Byggnadstraditionen med dominerande låg bebyggelsehöjd, det gula "Göteborgsteglet" med den Carlbergiska nyklassicismen följd av medeltidsromantiken vid 1800-talets mitt, den rikt formade sena 1800-talsbebyggelsen i puts och tegel med starkt inslag av polykromi, landshövdingehusen genom flera stilepoker.
- Den topografiskt och socialt betingade karaktären av många småstäder i storstaden, det vill säga ett lapptäcke av tydligt åtskilda stadsdelar.
- Gatukaraktären med gatsten och gånghällar i bohusgranit samt de påfallande rikliga inslagen av grönska i stadsbilden, i synnerhet parkerna och alléerna.
- Drag som visar på de livliga kontakterna med Storbritannien och Europas västra delar.

5.2 Slottsskogen – Botaniska Trädgården – Änggården (O 2:7)

Riksintresset Slottsskogen – Botaniska Trädgården – Änggården berörs inte fysiskt av Västlänken men en arbetstunnel mynnar i dess närhet.

Motiveringen för riksintresset lyder:

”A. Vidsträckt park- och rekreationslandskap som visar Slottsskogens utveckling från kunglig djurgård och jaktlandskap under Älvsborgs slott, till folklig park i engelsk stil efter inkorporeringen med Göteborg 1868 samt anläggandet av Botaniska trädgården till stadens 300-årsjubileum på Stora Änggårdens ägor, ett av de främsta uttrycken för den göteborgska donationsandan. (Rekreativmiljö).

B. Radhus- och villaområdet Änggården som speglar utvecklingen inom planering och arkitektur under tiden från 1910- till 1940-talen. (Bostadsområde).”

5.3 Norra Guldheden (O 2:8)

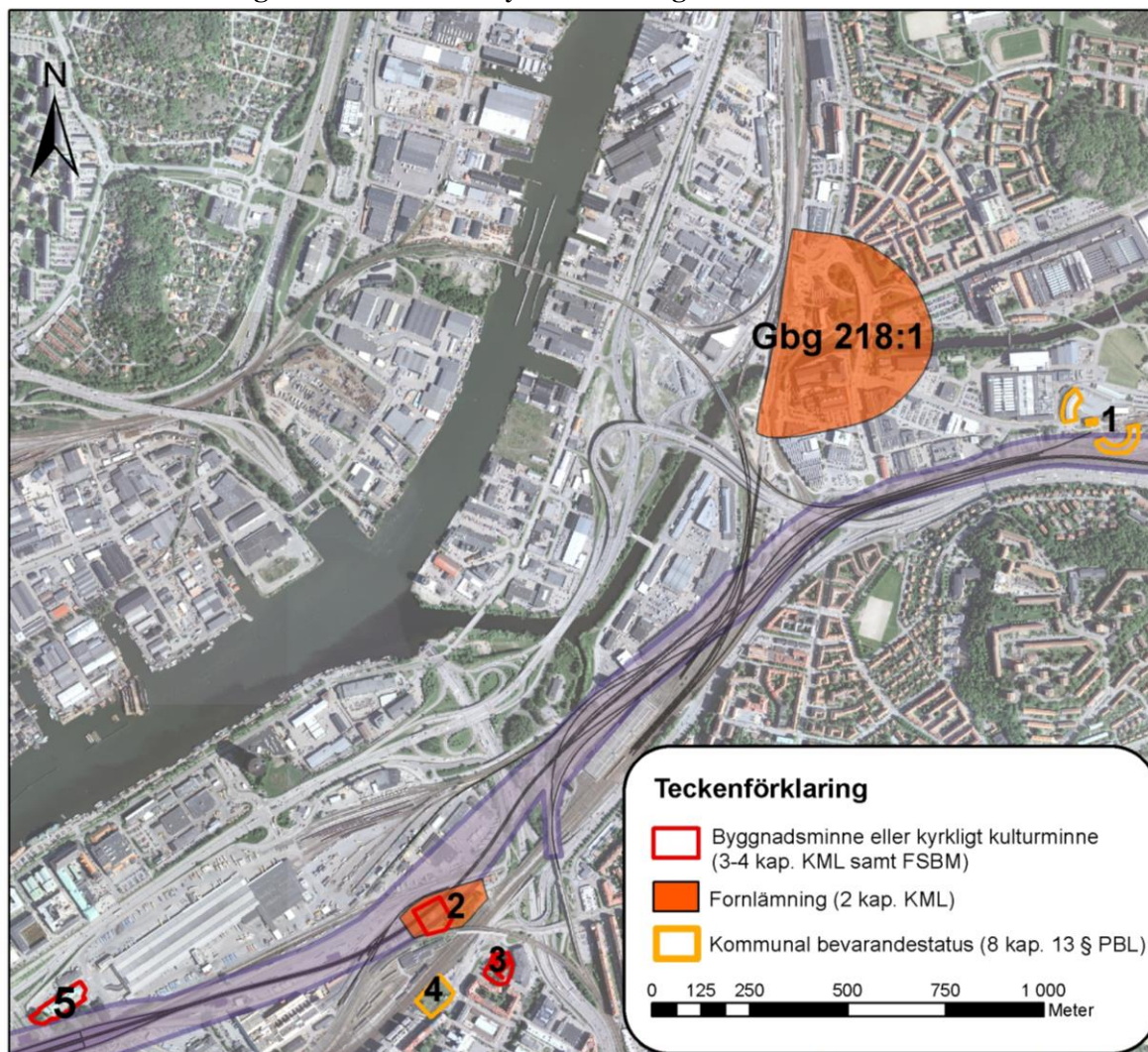
En av Västlänkens arbetstunnlar passerar i berg under riksintresset Norra Guldheden.

Motivering för riksintresset lyder:

”Bostadsområde tillkommet som experimentområde till utställningen “Bo Bättre“ 1945, som visar 1940- och 50-talens bostadsbyggnadsideal enligt grannskapsplaneringens princip. En viktig förebild till efterkrigstidens bostadsområden.”

6 Delsträcka 1: Sävenäs – Centralen

Området sträcker sig från Sävenäs till nytt stationsläge Station Centralen.

Figur 8. Känsliga kulturmiljöer och objekt inom delsträckan Sävenäs - Centralen.

Sävenäs lokstation (1)

Sävenäs 747:209, uppfört omkring 1926.

Sävenäs lokstation är en välbevarad järnvägsmiljö. På området finns fyra byggnader varav två lokstallar avsedda för tågreparation uppförda kring 1926. Lokstallarna har planer utformade som cirkelsegment som är av särskilt värde. En av stallarna har 24 ingående spår med 6 platser. Den andra som har använts som verkstad har 9 ingående spår.

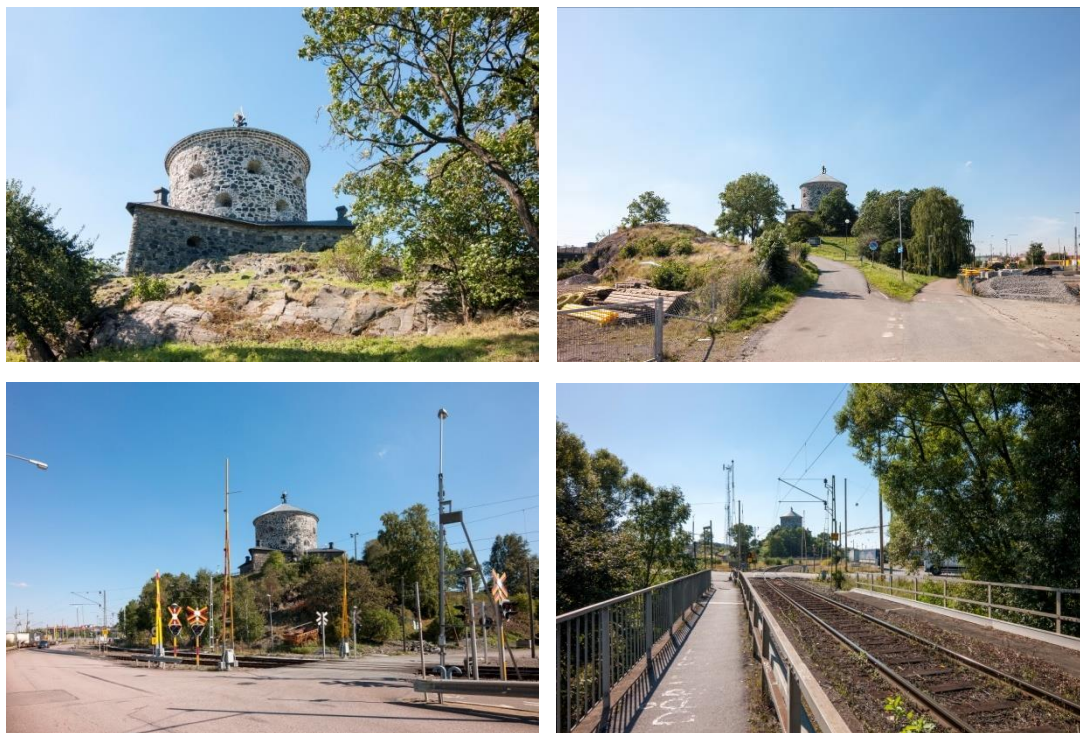
Känslighet för påverkan

Exteriört: Stora glasade partier och mönstermurat tegel.

Skansen Lejonet – Gullberget (2)

Gullbergsvass 703:4, uppförd 1689.

Fornlämning RAÄ Göteborg 135:1

Figur 9, 10, 11 och 12. Skansen Lejonet.

Skansen Lejonet är en av två försvarsskansar tillhörande Göteborgs befästning och är en mycket värdefull del av 1600-talets befästa stad. Skansen Lejonet och Gullberget är ett statligt byggnadsminne och ingår i det kommunala bevarandeprogrammet samt i riksintresset Göteborgs innerstad. Skansen och dess omgivning är dessutom en fornlämning, Göteborg 135:1. Byggnaden är uppförd 1689 och är byggd i gråsten med ett runt torn och en nedre del med stjärnformad plan (tenaljverk). En skulpterad takprydnad i form av ett lejon pryder tornet. Byggnadsformen gjorde att skansen kunde försvara sig med samma kraft åt alla håll. Försvarstekniskt viktigt var också placeringen på Gullberget med sitt strategiska läge. För den historiska förståelsen är det viktigt att Skansen Lejonets dominerande och strategiskt viktiga läge på krönet av berget, med fria skottlinjer åt alla väderstreck, bevaras.

Arkeologiska förundersökningar har genomförts 2013 och 2014. Undersökningarna resulterade i påträffade kulturlager och fynd från slutet av 1300-1400-tal, vilket överensstämmer med uppgifter om att Gullberget har varit befäst sedan början av 1300-talet. Lämningarna från Gullbergets medeltida fäste innebär att fornlämningen under mark har ett mycket högt vetenskapligt värde. Rester från Gullbergs äldre fästen dokumenterades, som vallar, stockar och stenkonstruktioner. Man fann också daterade silvermynt och metallföremål som ett förgyllt miniatyrlejon. Fornlämningen är inte geografiskt avgränsad och det är mycket möjligt att Gullbergsklippans fot omgärdas av rester efter till exempel en vallgrav.

Skansen Lejonets kraftiga gråstenstorn är ett av stadens tydligaste och mest framträdande historiska landmärken och skansen utgör en särskilt viktig blickpunkt vid infarten till Göteborg med ett mycket högt upplevelsevärde liksom pedagogiskt värde.

Skansen är dessutom en mycket värdefull del av Göteborgs befästning och är en av två försvarsskansar, en nordlig pendang till Skansen Kronan. Tillsammans med Skansen Kronan är Lejonet unik då det finns få liknande fästningsbyggnader bevarade i Europa. Stentornet är oförändrat sedan det färdigställdes 1689 och har ett stort byggnadshistoriskt och fortifikationshistoriskt värde. Fornlämningen under mark har ett mycket högt vetenskapligt värde med lämningar från Gullbergs medeltida fäste.

Känslighet för påverkan

Exteriört: Gråstensmurar, tak och takprydnad.

Yttre miljö: Gullberget och dess strategiska läge med fria skottlinjer.

RAÅ Göteborg 135:1: Bevarade kulturlager under mark. Bebyggelse- och försvarslämningar under och ovan mark.

Stampen, kvarteret 20 Halmstad, Spinnhuset, Gullbergsbrohemmet (3)

Stampen 20:2, uppfört 1741-42.

Anläggningen uppfördes 1741-42 som "spinnhus" det vill säga ett kvinnofängelse där bland annat "lösdriverskor" togs in för att arbeta. Fängelset lades ner i början av 1900-talet. Göteborgs Stad övertog då fastigheten och öppnade 1909 ett hem för mödrar med späda barn, "Gullbergsbrohemmet" som stängdes 1969.

Anläggningen består av två byggnader. Huvudbyggnaden är uppförd i två våningar med högt valmat sadeltak (takfall även mot husets kortsidor). Fasaderna är utformade i tidstypisk stil med bred profilerad taklist (list mellan tak och vägg) och jämnt fördelade fönster. Huvudbyggnadens fasader är kalkputsade i gult med ljusa detaljer. Sockeln är av grov gråsten och taket är belagt med skiffer. Gårdshusets fasad och tak är av samma material som huvudbyggnadens, men i enklare utformning. Byggnaderna omges av planteringar och några höga träd.

Speciellt värdefulla delar i huvudbyggnaden är entrén med bevarat stengolv, några rum i ursprunglig storlek, äldre snickerier och yngre paneler från barnhemstiden. Dörrar från fängelsetiden finns bland annat i huvudbyggnaden och i gårdshusets källarvåning.

Gullbergsbrohemmet som helhet har ett mycket högt kulturhistoriskt värde.

Huvudbyggnaden är särskilt värdefull eftersom den är en av få bevarade 1700-talsbyggnader i Göteborg och ett intressant exempel på arkitekten B W Carlbergs verk. Som före detta spinnhus, kvinnofängelse och spädbarnshem har miljön också ett stort socialhistoriskt värde.

Känslighet för påverkan

Exteriört: Putsfasad på stenmurar från 1700-talet.

Interiört: Stengolv i entrén och värdefulla snickerier.

Mosaiska begravningsplatsen (4)

Gullbergsvass 703:18, begravningsplats 1790-tal, byggnad uppförd 1864.

Begravningsplats som anlades på 1790-talet i samband med att det blev tillåtet för judar att bosätta sig i Göteborg. Kapell uppfört 1864. Platsen omges av gjutjärnsstaket och omfattar många kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar.

Kapellet har fasader av gult tegel och plåtklätt kupoltak. Arkitekturen har orientaliska stildrag som bland annat återfinns i entréns och fönstrens bågförm. Byggnaden har känslig exteriör i form av gult Göteborgstegel. Byggnaden är välbevarad både utvändigt och invändigt med kakelugnar och panelklädda väggar.

Begravningsplatsen utgör tillsammans med kapellet en unik miljö.

Känslighet för påverkan

Exteriör: Gult Göteborgstegel.

Interiör: Interiör med kakelugnar, panelklädda väggar samt taklist.

Yttre miljö: Begravningsplatsen med äldre träd och gravvårdar.

Fornlämning Gamlestaden (RAÄ Göteborg 218:1)

Gamlestaden är en fornlämning som innehåller kulturlager från en medeltidsstad, Nya Lödöse, daterad från slutet av 1400- till 1600-tal. På senare år har ett flertal arkeologiska undersökningar utförts inom fornlämningen och en större undersökning utfördes under 2013. Undersökningarna har visat att fornlämningen kan sträcka sig drygt 150 meter längre åt öster än vad som tidigare var känt. Utbredningen är i dagsläget osäker, varför Gamlestadens fornlämningsområde kan visa sig ha utbredning inom Olskroken planskildhets utredningsområde.

Känslighet för påverkan

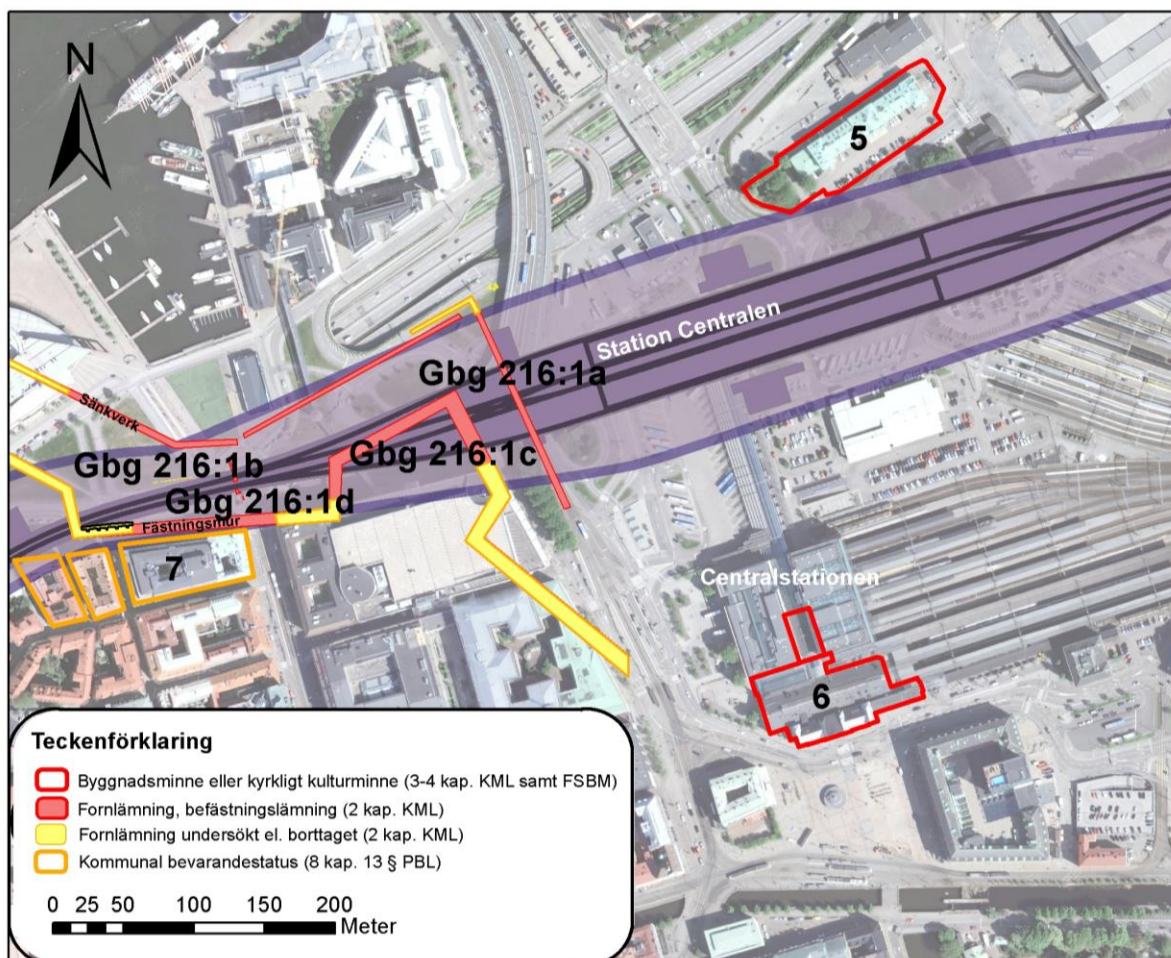
RAÄ Göteborg 218:1: Lämningar av stadsbebyggelse med kyrka, kyrkogård och hamn under mark.

7 Delsträcka 2: Station Centralen

Delsträcka Station Centralen börjar vid bangårdsområdet och sträcker sig fram till Kanaltorget vid Lilla Bommen. Delsträckan innefattar befästningstråket med befästningslämningar utmed sjöfronten under mark.

Delsträckan Station Centralen ligger delvis inom område av riksintresse för kulturmiljövården Göteborgs innerstad (O 2:1–5).

Kapitlet inleds med en områdesbeskrivning som innefattar en övergripande introduktion, historik, kulturhistorisk värdering samt uttryck för riksintresset.

Figur 13. Känsliga kulturmiljöer och objekt inom delsträckan Station Centralen.

Områdesbeskrivning – Station Centralen

Övergripande

Området var tidigare en del i Göteborgs befästningsstråk och ett sankt vassområde. Idag är detta framförallt en kommunikationshistoriskt viktig miljö som visar på järnvägens och industrins utveckling sedan 150 år tillbaka. De påkostade och representativa stationshusen samt andra byggnader och miljöer knutna till kommunikationsmiljön är viktiga för den historiska förståelsen av platsen i en annars mycket moderniserad och infrastrukturtät omgivning med mycket hårdgjorda ytor.

Historik

Området kring Göteborgs Central ingick ursprungligen i Göteborgs befästningsstråk. Där Centralstationen ligger idag låg tidigare ravelin Prins Fredrik och bastion Johannes Rex, norr om Östra Nordstaden låg bastion Gustavus Primus och väster om Lilla Bommens hamn låg bastion Sankt Erik. I nordost bredde ett sankt vassområde ut sig, Gullbergsvass. I början av 1800-talet revs Göteborgs befästningar och Gullbergsvass torrlades och fylldes ut. Mitten av 1800-talet var en expansiv tid för Göteborgs industri och sjöfartsnäring, varför Lilla Bommens hamn och kajer ut mot älven anlades. Kring samma tid invigdes Västra stambanan mellan Göteborg och Stockholm och ett stationshus (nuvarande Centralstationen) uppfördes 1858 på det nyanlagda Drottningtorget. Göteborgs starka ställning som industriort och utskepningshamn drev på utvecklingen av järnvägen och i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet anlades fem nya järnvägslinjer i Göteborg. En av dem var Bergslagsbanan som löpte in i staden något nordost om Västra stambanan. Det var Sveriges största privata järnväg och en påkostad stationsbyggnad uppfördes 1881. I anslutning till byggnaden anlades en långsträckt stationspark. Vid Lilla Bommen låg vid den här tiden också det senare rivna Västgötabanans stationshus. Där låg även Grossistfirman FW Hasselblad & Co:s hörnhus från 1875, ritat av A. C. Petersson. Hela området längs älvstranden användes nu för hamnverksamhet och industri och det gick järnvägsspår för verksamheten ända ner till Järnvågspiren vid Järntorget. Under 1900-talet fortsatte utbyggandet av järnvägen i Göteborg. På 1930-talet sammanfördes all persontrafik till en centralstation, nuvarande Göteborgs Centralstation. I samband med det utvecklades Drottningtorget till ett kommunikationscentrum med påkostade byggnader och ett nytt stationshus för Västgötabanan uppfördes strax intill. När Göta älvbron uppförs 1939 försvann den västra änden av Bergslagsbanans stationspark och området kom att upptas av ett utrymmeskrävande trafiksystem. Andra hälften av 1900-talet präglades av stora förändringar, hamnverksamheten flyttades utanför älvmynningen vilket medförde att järnvägen längs älvstranden togs bort och ersattes med Götaleden och Oscarsleden. På 1970-talet avlägsnades Bergslagsbanans spår. I kvarteret Östra Nordstaden genomfördes en totalsanering och bebyggelsen revs och ersattes med ny. Från 1980-talet och framåt uppfördes en rad nya byggnader i området, öster om Lilla Bommens hamnbassäng byggdes kontorshus, väster om hamnbassängen uppförs operan och Centralstationen byggdes ut med Nils Ericsonterminalen och Centralhuset.

Kulturhistoriska värden

De befästningslämningar som finns bevarade under mark i området har ett mycket högt kulturhistoriskt och fortifikationshistoriskt värde. Bevarade lämningar finns från bastion Gustavus Primus med sänkverk, kurtinmuren mellan bastion Gustavus Primus och bastion Sankt Erik, pålspärren utanför denna samt en kanalmur tillhörande Östra Hamnkanalens mynning. Bevarade befästningslämningar byggda av Europas stormakter är få vilket gör dem unika ur ett internationellt perspektiv. Lämningarna utgör en fysisk läsbar sammanfattning av Göteborgs historia som en av de bäst befästa handels- och sjöfartsstäderna i norra Europa.

Området kring Göteborgs central berättar om järnvägens utveckling under mer än 150 år, med den första statliga stambanan 1856, ”järnvägsboomen” vid 1800-talets slut och centraliseringen av persontrafiken på 1930-talet. De äldre stationsbyggnaderna är

centrala för förståelsen av kommunikationsmiljöns historia och har ett högt kommunikationshistoriskt värde. Byggnaderna visar också på järnvägens viktiga roll för samhällsutvecklingen och på expansionen av hamn- och industriverksamheten i Göteborg under slutet 1800-talet. De påkostade stationshusen berättar också om de enskilda och privata järnvägsföretagens stora inflytande och järnvägens viktiga roll. Göteborgs Centralstation utgör kärnan i den historiskt betydande kommunikationsmiljön och berättar om den första statliga stambanan och om Göteborgs första järnvägsstation. Den utgör även Sveriges äldsta stationshus i stadsmiljö. Byggnaden är arkitekturhistoriskt intressant som ett viktigt exempel på A. W. Edelsvärds arkitektur. Före detta Bergslagsbanans stationshus berättar om Sveriges största privata järnväg och är intressant ur ett samhällshistoriskt perspektiv. Den palatsliknande byggnaden ritades av bröderna Kumlien och har ett högt arkitekturhistoriskt värde. Det som finns kvar av stationsparken är mycket betydande för förståelsen av stationsmiljöns ursprungliga representativa uttryck och järnvägens betydelse.

Lilla Bommens hamnmiljö har ett värde genom hamnbassäng, bevarade kajkanter och hamnmagasin som tillsammans förmedlar älvstrandens tidigare roll i hamnverksamheten. Byggnaderna i Hasselbladska kvarteret är uppförda under olika tidsperioder och speglar företaget FW Hasselblad & Co:s utbyggnad samt de skiftande arkitektoniska stilidealerna. Byggnaderna utfördes som exklusiva kontorshus och visar på företagets betydande ställning som handelsgrossist och kameratillverkare och är uttryck för handelsstaden Göteborg. Hörnbyggnaden ritad av A. C. Peterson har höga arkitektoniska och arkitekturhistoriska värden med sin välbevarade exteriör och interiör.

Uttryck för riksintresset

- Göteborgska särdrag i stadsbilden. Stadssiluetten från älven och bergshöjderna runt staden med utblickar mot stadens omgivningar.
- Kanalstadens vattenstråk och kontakten med älven.
- Byggnadstraditionen med dominerande låg bebyggelsehöjd, det gula "Göteborgsteglet" med den Carlbergiska nyklassicismen följd av medeltidsromantiken vid 1800-talets mitt, den rikt formade sena 1800-talsbebyggelsen i puts och tegel och med stort inslag av polykromi (...).
- Gatukarakteren med gatsten och gånghällar i bohusgranit.
- Det sena 1800-talets storstadsomdaning och -utbyggnad med anläggningar, områden och bebyggelse som visar på ny samfärdsel teknik, spridningen av olika verksamheter och skilda sociala grupper levnadsförhållanden.
- Cityomvandlingen med handelns om- och nybyggnader i storstadsmässig skala, hamnens och järnvägarnas tullpackhus och stationsmiljöer.
- Hamn-, sjöfarts- och handelsstaden med hamnanläggningar och bebyggelse från skilda tider, som visar hur kanalernas ursprungligen slutna innerhamnar från och med 1840-talet ersattes av älvstrandens djuphamn.

Bergslagsbanans station (5)

Gullbergsvass 703:6, uppförd 1881.

Figur 14 och 15. Bergslagsbanans stationshus.

Figur 16 och 17. Bergslagsbanans stationspark. I fotografiet till höger syns SJ:s sporthall från 1956.

Figur 18 och 19. Bergslagsbanans stationspark.

Bergslagsbanans stationshus byggdes 1879-1881 i nyrenässansstil och har en massiv konstruktion med bärande ytterväggar och inre hjärtväggar av tegel. Fasaderna är putsade i ljus färg och rikt utsmyckade med gjuten ornamentik. Tillsammans med stationsbyggnaden anlades även en stor järnvägsplan som ursprungligen sträckte sig bort till Nils Ericsonsgatan. Planen förstärkte stationsbyggnadens representativitet och hjälpte till att skapa en avgränsad stationsmiljö i det närmast industriella stadslandskapet. Sammanbunden med planen gick tidigare en trädrad längs med Nils Ericsonsgatan till Gullbergs kaj. Rester av denna finns kvar längs Nils Ericsonsgatan idag.

Stationshuset är en värdefull del av kommunikationsmiljön kring närliggande Centralstationen (uppförd 1856–58) och det berättar om Sveriges största privata järnväg. Resterna av stationsparken och trädplaneteringen längs med Nils Ericsonsgatan är viktiga för förståelsen för områdets ursprungliga representativitet. Både byggnaden och stationsparken ingår i byggnadsminnet.

I öster ligger en sporthall uppförd för SJ 1956. Den är inte tidigare bedömd från kulturhistorisk synpunkt då modernismens bebyggelse inte är fullständigt utredd i Göteborgs bevarandeprogram.

Känslighet för påverkan

Exteriört: Rikt smyckade putsfasader.

Interiört: Inne i byggnaden finns känslig interiör bestående av värdefull fast inredning så som gjutjärnspelare och träpaneler.

Yttre miljö: Stationsparken med ursprungliga träd.

Centralstationen (6)

Gullbergsvass 703:47, 17 kvarteret Centralstationen, uppförd 1856-58 respektive 1928-30.

Centralstationen utgör tyngdpunkten i kommunikationsmiljön kring Drottningtorget och har stor betydelse för stadsbilden. Stationsbyggnaden och den anslutande före detta banhallen med stora glasade gavelpartier (numera väntsal) uppfördes 1856-58 efter ritningar av AW Edelsvärd för Västra Stambanan och är landets äldsta stationshus i stadsmiljö. Västra Stambanan var Göteborgs första järnväg och den första av de statliga banorna som byggdes. Den har därmed ett högt samhällshistoriskt värde.

Stationsbyggnaden är också arkitekturhistoriskt intressant som ett exempel på A. E. Edelsvärds arbete. Området kring Göteborgs centralstation är kommunikationshistoriskt intressant med en lång tradition som berättar om järnvägens och kommunikationsmiljöns tillkomst och utveckling under mer än 150 år. Drottningtorgets karaktär av representativt kommunikationscentrum är präglad av höga arkitektoniska anspråk, gedigna material och färgskala i framförallt jordfärger.

Stationsbyggnaden är uppförd i gult tegel i en blandning av nyromansk och nygotisk stil med murkrön av tinnar (krenelering eller skottgluggar) och hörn accentuerade av fialer (spetsigt miniatyrorn). Banhallens gavlar i öster och väster domineras av stora fönsterpartier med spröjsverk. Den västra gavelfasadens spets kröns av SJ:s gamla emblem och de lägre sidopartierna av fialer. Stationsbyggnaden och banhallen har byggts om vid flera tillfällen, bland annat cirka 1880 då stationsbyggnadens platta tak mot Drottningtorget fick sin nuvarande branta utformning. Banhallen inreddes 1923 till bland annat väntsal när nya perronger under skyddstak av järn anlagts öster om byggnaden (nuvarande spår 1-5). Stationens utbyggnad till centralstation 1928-30 innebar att fler spår anlades norrut med perrongernas skyddstak av trä anslutna till den så kallade Yttre hallen, vilken byggdes intill banhallens norra fasad. Arkitekt för denna utbyggnad var Folke Zettervall. År 2000 utökades anläggningen med Centralhuset på båda sidor om Yttre hallens interiör. Yttre hallen fick i samband med detta skydd i detaljplan tillsammans med perrongernas bevarade skyddstak.

Känslighet för påverkan

Exteriört: Känslig exteriör utgörs av Göteborgstegel, mönstermurning, valv, gjutjärnspelare och stora välvda glasade gavelpartier som kröns med fialer (dekorativt spetsigt miniatyrorn).

Interiört: Invändigt finns bland annat snickerier från 1920-talet och i yttre hallen finns väggmålningar av F. Månsson.

Hasselbladska kvarteret, Kvarteret 33 Lilla Bommen (7)

Nordstaden 33:4 korsningen Östra Hamngatan, Sankt Eriksgatan, uppfördes 1875

Nordstaden 33:3 Sankt Eriksgatan, uppfördes 1951, ombyggt 2000-talet.

Figur 20 och 21. Nordstaden 33:4, byggt 1875.

Hela kvarteret är ett viktigt inslag i miljön längs stråket ut mot älven. Hörnhuset är från 1875 och mittenbyggnaden från 1950-talet. Båda uppfördes för Grossistfirman FW Hasselblad & Co.

Hörnbyggnaden Nordstaden 33:4 ritades av arkitekten A. C. Peterson och är i fyra våningar med hörntorn och exteriör i form av rikt dekorerade fasader i nyrenässansstil. Den känsliga och välbevarade originalinteriören med paneler, intarsiainlägg (platta utsmyckningar gjorda av bitar av olika färgade träslag) i golven, stuckaturer (takdekorationer) och takmålningar finns kvar i byggnaden. Byggnaden har ett mycket högt arkitekturhistoriskt värde med sin välbevarade exteriör och interiör.

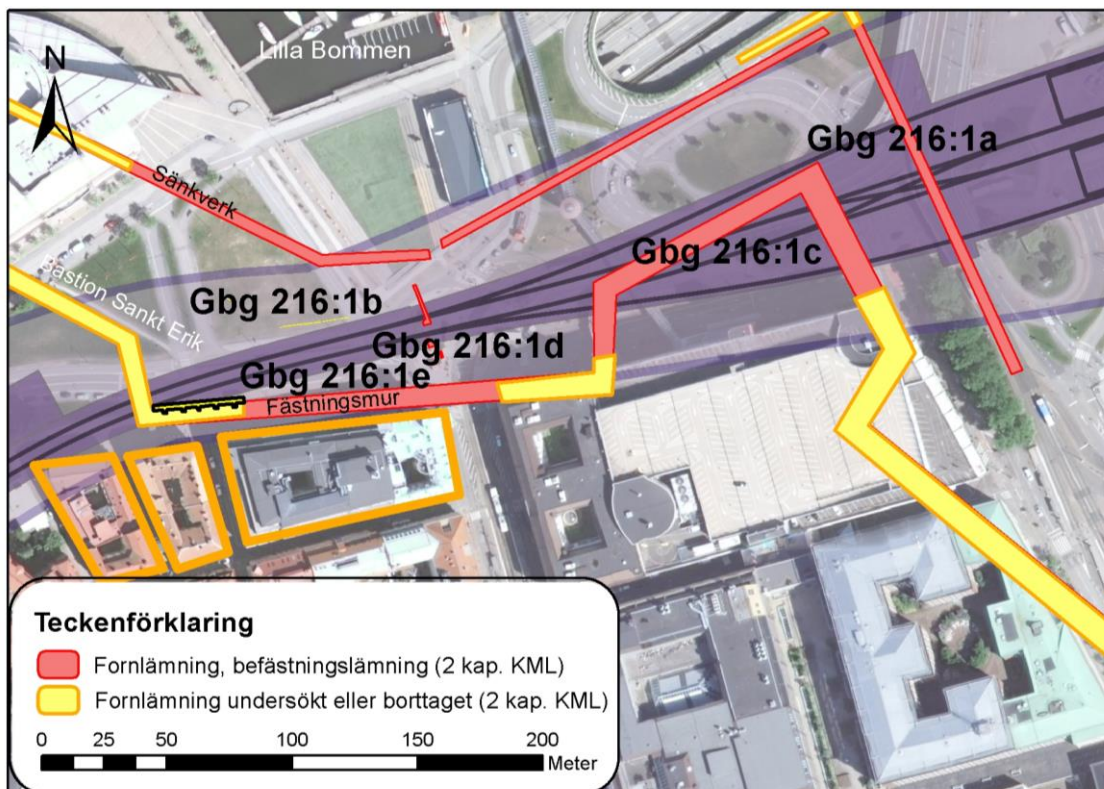
Nordstaden 33:3 Sankt Eriksgatan, byggdes ursprungligen för kontor och verkstäder men är nu ombyggt med nya verksamheter. Byggnaden har sju våningar varav de två översta våningarna är indragna. Husets fasad är av röd polerad granit och bottenvåningen är glasad. Taket kröns fortfarande av företagets namn "Hasselblad" i stora bokstäver. Direktörsbostaden (1951) med exklusiv inredning är välbevarad.

Kvarteret speglar tillsammans Hasselblads verksamhet som handelsgrossist och kameratillverkare och de enskilda byggnaderna fungerar som årsringar som visar på företagets utveckling men även på de växlande stilidealen. Kvarteret har även höga person- och symbolhistoriska värden eftersom samtliga byggnader är uppförda för den internationellt kända kameratillverkaren.

Känslighet för påverkan

Exteriört: Rikt dekorerad putsfasad.

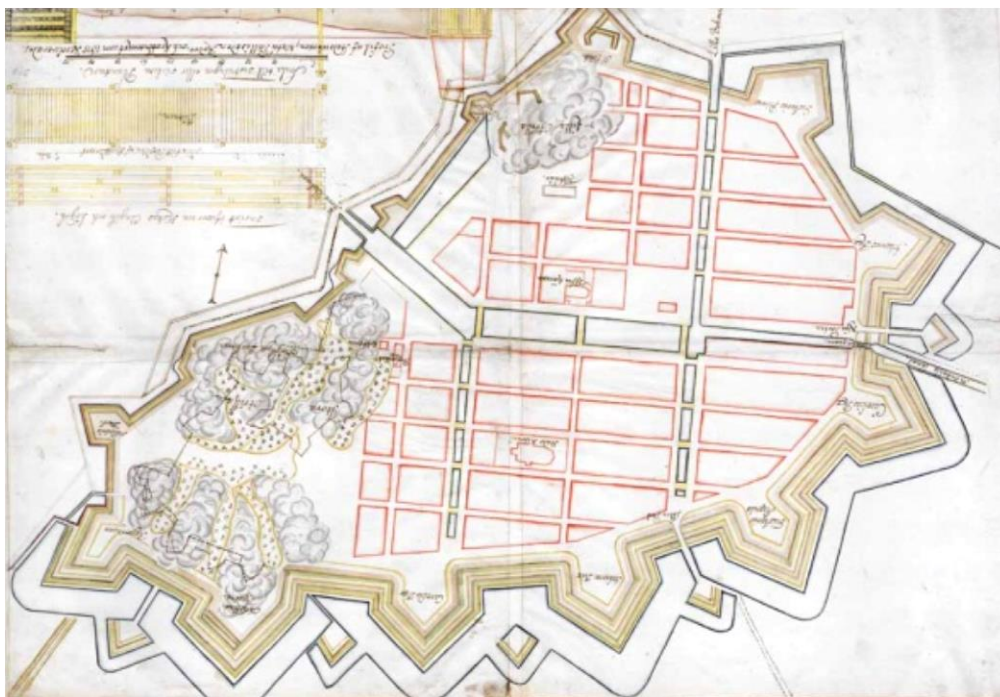
Interiört: Välbevarad interiör finns i det äldsta huset mot Östra Hamngatan och i takvåningen i byggnadsdel från 1950-talet.

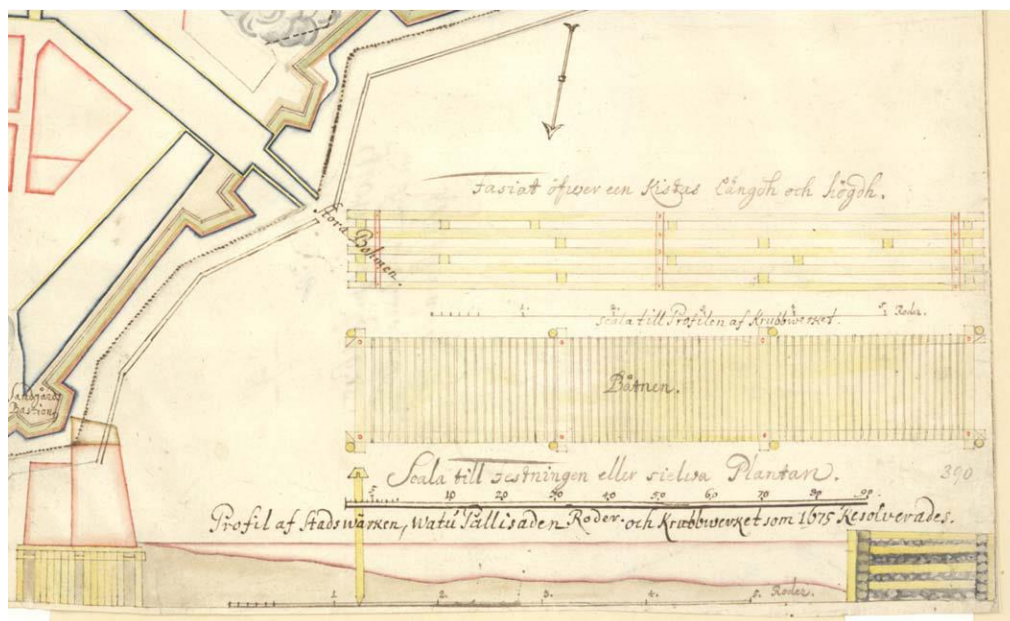
Figur 22. På bilden syns västra hörnet av bastion Sankt Erik i gul färg (borttagen) samt kurtinmuren som löpte mot bastion Gustavus Primus i öster. Kurtinmuren grävdes delvis bort inför Götatunneln och syns markerad med svart. Den kvarvarande delen av muren markerad som fästningsmur i rött fortsätter mot Östra Hamngatan. Bastionen Sankt Erik är borttagen vid exploateringar i området.

Sänkverk – vid Göta älvbrons södra fäste (RAÄ Göteborg 216:1 a)

Inför Götatunnelns bygge väster om Göta älvbrons södra fäste fann man ett sänkverk, en befästningslämning som legat utmed 1600- och 1700-talets älvstrand och fungerat som inseglingshinder (se Figur 23 och 24). Äldre kartmaterial indikerar att utbyggnaden av sänkverket längs den nordöstra delen av sjöfronten påbörjades under och pågick under hela 1600-talet och avslutades nere vid Pusterviken i början av 1700-talet. Sänkverken bildade ett fundament för en befästningsvall ute i älven. Vid Götatunnelns södra kant fortsätter sänkverket och dess sträckning löper mot Västlänkens planerade sträckning under Göta älvbrons södra fäste. Då området inte går att undersöka under Götaälvbron i dagsläget går det inte att säga hur långt sänkverket sträcker sig i söder.

Figur 23. Historisk karta SPF Göteborg nr. 85. 1675. Kartan visar Göteborgs befästning och sjöfront mot Göta älv. Utanför murarna mot älven är pålspärr och sänkverk markerade med parallella linjer. Bastionen Gustavus Primus var belägen vid Lilla Bommen och utloppet av dåvarande Östra Hamnkanalen.

Figur 24. Historisk karta SPF Göteborg nr. 85. 1675. Utsnittet ur kartan från år 1675 visar i profil hur stadsmuren (stadswärken), pålspärren (palissaden) och sänkverket (krubbverket) såg ut i förhållande till varandra. Till vänster längst ner i bilden syns ett utsnitt av stadsmuren, rosa färg visar själva murdelen och de gula vertikala markeringarna visar den underliggande rustbädden stående på pålar. Längst till höger i bild syns sänkverket. Bilden visar hur det bör ha sett ut utmed strandmuren mellan Sandbastionen och bort mot stora Otterhällan.

Pålspärr (RAÄ Göteborg 216:1 b)

Inför bygget av Götatunneln grävdes en pålspärr (se Figur 23 och 24) fram vid Lilla Bommen. Pålspärren var sänkverkets föregångare och låg i vattnet ett tiotal meter utanför och längs med kurtinmuren. Sänkverket ersatte pålspärren under senare delen av 1600-talet och placerades utanför pålspärrs sträckning mot älvfåran. Pålspärrs spetsar bör ha stuckit upp över vattenytan för att hindra fientliga skepp att kunna gå intill muren som skyddade staden. Pålspärren är unik i sitt slag.

Bastion Gustavus Primus (RAÄ Göteborg 216:1 c)

Rester av flanken till bastion Gustavus Primus undersöktes vid arkeologiska förundersökningar utförda inför Götatunneln. Ett mindre parti av murverk tillhörande bastionen Gustavus Primus kom i dagen vid schaktningsarbeten i trottoar norr om Östra Nordstaden. Murverket var i det närmaste raserat av senare tids schaktningar, men rustbädden och ett därpå liggande plankgolv som muren ursprungligen vilat på var intakt. De framgrävda befästningslämningarna avlägsnades och demonterades.

Området har under årens lopp påverkats mycket av infrastrukturanläggningar samt exploateringen av Nordstaden. Möjligt är att dessa arbeten påverkat bastionens grundverk, men rustbäddsrester av bastionen kan finnas kvar.

Kanalmur och hamnbassäng vid Östra Hamnkanalen (RAÄ Göteborg 216:1 d)

Vid Lilla Bommen mynnade Östra Hamnkanalen ut i Lilla Bommens gamla hamnbassäng. Östra Hamnkanalen lades igen på 1930-talet. Vid arkeologisk undersökning inför Götatunneln dokumenterades partier av murverk tillhörande Östra Hamnkanalens mynning och nordsida mot hamnbassängen. Murverken var kraftiga med svagt lutande fasader av slät kvaderhuggen sandsten. Kanalmurarna fortsätter längs Östra Hamngatans mot Brunnsparken. Kanalerna utgör en grundstruktur vars värde är grundläggande för förståelsen för fästningsstaden. Kvarvarande kanaler präglar fortfarande stadsbilden och det är som parallell till dem som den igenlagda Östra Hamnkanalen har sitt motstycke.

Kurtinmur mellan bastionerna Gustavus Primus och Sankt Erik (RAÄ Göteborg 216:1 e)

I S:t Eriksgatan finns kurtinmur kvar som sträckt sig mellan bastionerna Gustavus Primus och Sankt Erik. Från Sankt Eriks bastion och omkring 50 meter mot Östra Hamnkanalen grävdes kurtinmuren bort inför Götatunneln. Muren var bevarad upp till 1,5 meters höjd och vilade på en rustbädd, vars vertikalt nerstuckna pålar i leran varierade i längd mellan 50 centimeter närmast berget, där Sankt Erik legat, upp till 6-8 meter. Den 2 meter breda muren bestod av naturstenblock, hopfogade med kalkbruk. Förstärkningsmurar, så kallad Contrefore, var placerade var åttonde meter på kurtinmurens insida. Vid varje förstärkningsmur var muren drygt 3 meter bred. Kurtinmuren är en del av befästningsstråket som löper utmed älven och är därmed omistlig och unik med ett mycket högt vetenskapligt och kulturhistoriskt värde.

Känslighet för påverkan

RAÄ Göteborg 216:1: Bevarade stadslager under mark. Fortifikationslämningar, inklusive hamn, under och ovan mark.

8 Delsträcka 3: Centralen – Haga

Delsträckan innefattar området från Kanaltorget och Lilla Bommen till Kungshöjd och ligger inom riksintresse för kulturmiljövården Göteborgs innerstad (O 2:1-5).

Kapitlet inleds med en områdesbeskrivning som innehåller en övergripande introduktion, historik, kulturhistorisk värdering samt uttryck för riksintresset. Beskrivningen berör området kring Stora Hamnkanalen och hamnstråket längs med älven. Hamnstråket avgränsas i norr vid Kajskjul 8 (nr. 15) och i söder vid Residenset (nr. 18).

Figur 25. Känsliga kulturmiljöer och objekt inom delsträckan Centralen - Haga.

Områdesbeskrivning – Stora Hamnkanalen och hamnstråket ut mot älven

Övergripande

Stora Hamnkanalen är en del av Göteborgs ursprungliga holländska stadsplan och har sedan 1600-talet varit stadens centrum och ”finrum”. I kanalen låg Göteborgs första hamnanläggning. Miljön präglas fortfarande av den holländska stadsplanen med sitt kanalsystem. Området längs hela kanalen omfattar ett koncentrat av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, kajkanter, broar med mera, som speglar utvecklingen från 1620-talet och framåt. Staden var ursprungligen befäst ut mot älven men i början av 1800-talet revs befästningarna och då flyttades stadens hamn dit. Göteborg blev vid den här tiden en viktig utskeppningshamn och industriort. Miljön vid älven omfattar kajer och byggnader som påminner om områdets tidigare roll som centrum för sjöfart och handel. Sammantaget bär hamnstråket och den yttre delen av Stora Hamnkanalen på flera viktiga berättelser om Göteborgs grundande och utveckling.

Historik

Området ingick tidigare i befästningsstråket som skyddade mot älven och här låg Sandbastionen och Stora Boms bastion och mellan dessa löpte kurtinmuren utmed älven. Stora Hamnkanalen byggdes precis som befästningarna i samband med Göteborgs grundande på 1620-talet och är Göteborgs första hamnanläggning. Kanalen nåddes via Stora Bommen med mindre båtar och pråmar, större fartyg fick ankra ute på älven. Vid mitten av 1600-talet anlades även en hamnbassäng där Packhusplatsen nu ligger, Kronans Masthamn. På Stora Hamnkanalens södra sida lät fältmarskalken Lennart Torstensson år 1650 uppföra ett ståtligt bostadshus i sten som idag är Göteborgs äldsta bevarade bostadshus (nuvarande Residenset). På 1700-talet hade Stora hamnkanalen kajkanter klädda med obearbetad sten och små trappor som ledde ner till vattnet. Broarna var i stenvalvskonstruktion, några öppningsbara med träklaff så att mastade båtar kunde släppas in till stadens två marknadsplatser (Stora och Lilla Torget). I mitten av 1800-talet moderniserades Stora Hamnkanalen, kajkanterna byggdes om med huggen sten och nya plana broar utförda i sten och gjutjärn ersatte de opraktiska stenvalvsbroarna. Nu tillkom också Göteborgs första svängbro, Stora Bommens bro, som idag är Göteborgs äldsta bro.

Befästningarna revs i början av 1800-talet och en yttre hamn med stenkajer längs älven anlades från 1840-talet och framåt. Göteborg utvecklades nu till en utskeppningshamn och industriort. Packhuskajen och Packhusplatsen stod färdiga i början på 1860-talet, på Packhusplatsen uppfördes Tull- och Packhuset och nu anlades även Stenpiren. Vid den här tiden uppfördes också ett antal magasinsbyggnader, varav Kajskul 8 finns kvar idag. Längs med älvstranden bedrevs industri- och hamnverksamhet och för denna anlades 1875 en järnväg som gick ända fram till Järnvågspiren.

Under 1900-talet uppfördes på Packhusplatsen påkostade kontorshus med anknytning till handeln- och sjönäringen. Herziahuset uppfördes 1901, Broströmhuset byggdes 1928 och för rederiet Transatlantics uppfördes ett helt kvarter med byggnader på 1940-talet.

När hamnverksamheten på 1960-talet flyttade utanför älvmynningen och verksamheten längs med älvstranden lades ned anlades Götaleden och Oscarsleden innanför kajerna.

Kulturhistoriska värden

Området kring Stora hamnkanalen och Packhusplatsen bär på flera viktiga berättelser om Göteborgs historia och utveckling. De befästningslämningar som finns bevarade i området berättar om den befästa handelsstaden Göteborg och har ett högt kulturhistoriskt och fortifikationshistoriskt värde. Lämningarna utgör en fysisk läsbar sammanfattning av Göteborgs historia som en av de bäst befästa handels- och sjöfartsstäderna i norra Europa. Även Stora hamnkanalen visar på Göteborgs historia som befäst handelsstad med kanalstadsplan efter holländskt mönster. Området kring Stora hamnkanalen har historiskt sett varit Göteborgs viktigaste stadsrum. Bebyggelsen kring kanalen med bland annat Residenset demonstrerar att detta var centrum för stadens handel och förvaltning. Stora Hamnkanalen är den enda bevarade kanalen i det ursprungliga inre kanalsystemet. Området utgör ett oersättligt inslag i Göteborgs stadskärna och har ett mycket högt kulturhistoriskt värde. De stenklädda kajkanterna samt trappor och broar är mycket värdefulla för miljön.

Hamnstråket med bebyggelse och kajer längs med älvstranden är ett värdefullt minnesmärke över den göteborgska sjöfarten under perioden 1860-1960. Den illustrerar hur de ursprungliga kanalhamnarna ersattes med älvstrandens djuphamn. Kajerna är till stor del klädda med natursten från 1800-talet vilket är betydelsefulla detaljer för miljön. Packhusplatsen är en sammanhållen miljö som omfattar flera byggnader med anknytning till sjöfarten och har ett högt samhällshistoriskt värde. Kvartersraden längs Packhusplatsens östra sida tillhör stadskärnans centrala del och de tre huvudbyggnadernas monumentala fasader som vänder sig mot älven utgör tillsammans ett mycket karaktäristiskt inslag i hamnstråket. Miljön är unik och har ett mycket högt kulturhistoriskt värde.

Bebyggelsen i området är överlag påkostad både vad gäller material och arkitektonisk utformning och har ett högt arkitekturhistoriskt värde. Residenset är som stadens äldsta bostadshus och det enda stadspalats som byggdes utanför Stockholm under stormaktstiden synnerligen värdefullt både ur arkitekturhistoriskt och kulturhistoriskt hänseende.

Stora Bommens bro har ett mycket högt kulturhistoriskt värde då det är den äldsta bevarade bron i staden. Med sin svängfunktion är den viktig för att visa på kanalsystemets tidigare funktion som hamn. Som Göteborgs första svängbro har den också ett högt teknikhistoriskt värde.

Uttryck för riksintresset

- 1600- och 1700-talens fästnings- och kanalstad med bevarade delar av stadsbefästningarna.
- 1600-talets stadsbyggande, med landets främsta exempel på holländskt inspirerad kanalstadsplan, med omgivande befästningsgördel och vallgrav. Gatunät, tomtstruktur, bevarade och igenfyllda hamnkanaler.
- De solida köpmanshus av tegel som tillkom efter bränderna vid 1700-talets mitt.

- Karaktären hos "Hamngatorna" och de trånga bakgatorna, med huvudsakligen 2-3-våningshus.
- Göteborgska särdrag i stadsbilden. Stadssiluetten från älven och bergshöjderna runt staden med utblickar mot stadens omgivningar.
- Kanalstadens vattenstråk och kontakten med älven.
- Byggnadstraditionen med dominerande låg bebyggelsehöjd, det gula "Göteborgsteglet" med den Carlbergska nyklassicismen följd av medeltidsromantiken vid 1800-talets mitt, den rikt formade sena 1800-talsbebyggelsen i puts och tegel och med stort inslag av polykromi, (...).
- Gatukaraktären med gatsten och gånghällar i bohusgranit (...).
- Cityomvandlingen med handelns om- och nybyggnader i storstadsmässig skala, hamnens och järnvägarnas tullpackhus och stationsmiljöer samt de plana kanalbroarna av järn.
- Hamn-, sjöfarts- och handelsstaden med hamnanläggningar och bebyggelse från skilda tider, som visar hur kanalernas ursprungligen slutna innerhamnar från och med 1840-talet ersattes av älvstrandens djuphamn, och affärslivets utveckling från de gamla patricierhusen till varuhus och saluhallar.
- Kajer och sjöfartsanknuten bebyggelse som före detta Ostindiska kompaniet och andra gamla handelshus kring Stora Hamnkanalen, kontor och magasin för handelsfirmor och rederier mot älven.

Sankt Eriksgatan 4 Kvarteret 32 Ljusstöparen (8)

Nordstaden 32:1 mot Sankt Eriksgatan, uppfört 1871, mot Kvarnbergsgatan uppfört cirka 1750.

Figur 26 och 27. Sankt Eriksgatan 4.

Fastigheten består av putsade trevåningshus kring en gemensam gård. Nyrenässansfasaden mot Sankt Eriksgatan är i huvudsak välbevarad med fyra pilastrar (utskjutande väggpelare) som betonar mittpartiet med entrén. Dekoren slutar en bit in på sidogatorna och markerar övergången till de äldre husen med enklare fasader mot tvärgatorna. Delar av inredningen från 1800-talet finns kvar.

Gården är välbevarad och klädd med gatsten. Byggnaden mot Kvarnbergsgatan är ett av få bevarade 1700-tals hus i Göteborg. Tegelfasaderna är slammade med synliga ankarslut (förankrar ankarjärnet i murverket), slätputsade hörnkedjor (konstruktion som markerar husens hörnor) och fönsteromfattningar (konstruktion runt fönstren).

Känslighet för påverkan

Exteriört: Fastigheten har känslig exteriör i form av dekorerad putsfasad.

Interiört: Delar av inredningen från 1800-talet finns kvar.

Sankt Eriksgatan 3 Kvarteret 31 Mätaren (9)

Nordstaden 31:1, uppförda 1871 och 1891.

Figur 28 och 29. Sankt Eriksgatan 3.

Fastigheten är en viktig del i platsens husrad ut mot stråket längs älven. Huset utmed Sankt Eriksgatan uppfördes 1871 i två våningar med förhöjd källarvåning och gul mönstermurad tegelfasad. Mot tvärgatorna är byggnaderna lägre.

Byggnaden mot Kvarnbergsgatan är uppförd 1891 med tre till fyra våningar i putsad nyrenässansstil och här finns inredningsdetaljer från byggnadstiden bevarade.

Känslighet för påverkan

Exteriört: Fastigheten har känslig exteriör i form av Göteborgstegel, mönstermurning och dekorerade putsfasader.

Interiört: Interiördetaljer från uppförandetiden finns kvar.

Kvarteret 29 Kvarnberget (10)

Nordstaden 29, uppfört 1903 – 04.

Figur 30. Nordstaden 29.

Fastigheten utgörs av enhetligt utformade tegelbyggnader uppförda 1903 – 1904. Fasaderna är av gult tegel med rödbruna tegelband som avslutas uppåt med en smal bård av keramiska plattor. Bottenvåningar är utförda i ljusgrå slätputs. I portgång och lägenheter finns takstuckaturer.

Känslighet för påverkan

Exteriört: Det finns känslig exteriör i form av fasaddekor med keramiska plattor.

Interiört: I portgång och lägenheter finns takstuckaturer.

Nordstaden kvarteret 28 Navigationsskolan (11)

Nordstaden 28:2, uppfört 1859-62, om- och tillbyggt 1914-16.

Figur 31 och 32. Kv. Nordstaden 28:2.

Byggnaden är ett viktigt blickfång i hamnområdet och landmärke i staden. Huvudbyggnaden är till största delen välbevarad sedan 1916. Byggnaden har röda tegelfasader på granitgrund, ett högt torn med urtavlor och master samt ett lägre

kupoltäckt torn. Entréportalen är huggen i granit med dekor och i entréhallen finns en skulptur av Neptun. Mellan byggnaden och Packhusplatsen finns en omsorgsfullt utformad trappa i natursten.

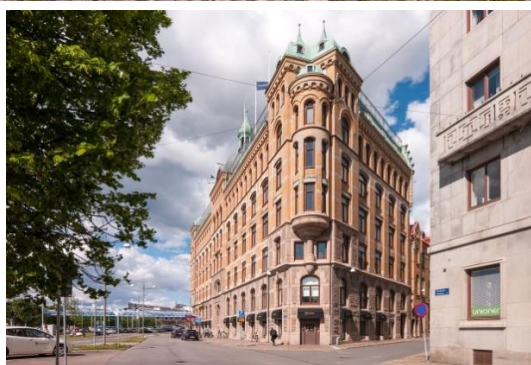
Känslighet för påverkan

Exteriört: Torn, stenhuggeriarbeten, mönstermurning och skulpturala byggnadsdelar.

Hertziahuset, Kvarteret 21 Kruthuset (12)

Nordstaden 21:1 Packhusplatsen 2, Hertziahuset, uppfört 1901.

Nordstaden 21:2 Smedjegatan 1b, Kronhusgatan 2b, uppfört 1899.

Figur 33, 34 och 35. Hertziahuset, 21:1.

Hertziahuset (Nordstaden 21:1), uppfördes som ett kontors- och lagerhus i jugendinspirerad stil (stilart kring sekelskiftet). Huset har fem våningar med inredd vindsvåning. Takarkitekturen är livlig med flera uppbyggda torn krönta av kupoler. Fasaderna är av gulbrunt tegel med inslag av natursten och med en bottenvåning av granit. Entréhallen har golv och bröstningar (väggpaneler) av olikfärgad natursten och i trapphuset finns blyspröjsade flerfärgade jugendfönster med växtmotiv. Byggnaden är en

av flera monumentala kontorsbyggnader på platsen och den utgör ett minnesmärke över den göteborgska sjöfarten och rederinäringen. Herziahuset är arkitekturhistoriskt värdefullt med sin välbevarade och rikt smyckade exteriör och det utgör ett viktigt inslag i miljön vid Packhusplatsen.

Hörnhuset Smedjegatan/Kronhusgatan (Nordstaden 21:2) uppfördes i tre våningar. Byggnadens fasader är av gult tegel med inslag av bruna tegelförband och natursten. Hörnet betonas genom en gaveluppbyggnad (uppbyggt gavelparti) och ett litet burspråk (liten utbyggnad i en fasad).

Känslighet för påverkan

Exteriört: Stenhuggeriarbeten, mönstermurning, skulpturala byggnadsdelar.

Interiört: Byggnaderna har värdefulla interiörer så som väggbröstningar av natursten och blyspröjsade fönster i trapphuset.

Före detta "Transatlantic", Kvarteret 20 Franska Tomten (13)

Nordstaden 20:5 Packhusplatsen 3, uppfört 1942.

Nordstaden 20:6 Smedjegatan 1c-d/ Kronhusgatan 1a, uppfört 1943.

Figur 36 och 37. Före detta Transatlantic, 20:5.

Före detta Transatlantic (Nordstaden 20:5) är tillsammans med grannhusen vid Packhusplatsen ett värdefullt minnesmärke över den göteborgska sjöfarten och rederinäringen.

Det friliggande femvåningshuset med släta fasader av finhuggna granitplattor är en monumental kontorsbyggnad mot Packhusplatsen. Fasaderna är dekorerade med reliefer (från fasaden utskjutande dekor) av konstnären W Henning och bär symboler för hav och sjöfart.

Transatlantichuset är välbevarat och innehåller många exklusiva hantverksarbeten i både sten, trä och glas vilket ger den ett högt arkitekturhistoriskt värde. I entréhallen och trapphuset finns golv och trappor av vit och grön marmor samt snickerier i ek. Trapphuset har blåstrade fönster med motiv från hamn och hav. I bottenvåningen finns träreliefer av konstnären A Bryth. Byggnaden har ett samhällshistoriskt värde då den monumentala kontorsbyggnaden utgör ett minnesmärke över den göteborgska sjöfarten och rederinäringen.

Gården avgränsas av en granitmur och en envåningslänga. Längan länkar till fastigheten med ett vinkelbyggt bostads- och kontorshus (Nordstaden 20:6) i fyra våningar.

Huset har släta fasader av gult tegel med bottenvåning av granit. Fönster och dörrar är i huvudsak ursprungliga.

Känslighet för påverkan

Exteriör: Reliefer, blåstrade fönster.

Interiör: Byggnaden har mycket värdefulla interiörer som kan skadas vid anläggningsarbeten under mark.

Före detta "Broströmia", Packhusplatsen 5-6 (14)

Nordstaden 13:12, uppfört 1859-62, om- och påbyggt 1928.

Nordstaden 13:7 N Hamngatan 4, uppfört 1882. Byggnadsminne.

Nordstaden 13:4 N Hamngatan 6, Smedjegatan 5, uppfört cirka 1732 och 1861.

Nordstaden 13:14 N Hamngatan 8, uppfört 1963, N Hamngatan 10, uppfört 1669, om- och tillbyggt 1727-28, påbyggt 1816, ny fasadgestaltning 1874.

Nordstaden 13:16 Packhusplatsen, uppfört 1897-98, Postgatan/Smedjegatan 3, uppfört under 1700-talets andra hälft och 1897.

Kvarteret är sedan 1600-talet påverkat av sitt läge nära hamnen och här fanns fram till 1990-talet verksamheter med anknytning till sjöfart. Intill kvarteret låg Masthamnen som lades igen 1861.

Kvarteret är betydelsefullt för den göteborgska köpmannasocietetens historia och är en viktig del av Stora Hamnkanalen. Byggnaderna vid Packhusplatsen utgör tillsammans med grannkvarteret ett värdefullt minnesmärke över den göteborgska sjöfarten och rederinäringen och är ett viktigt inslag i hamnmiljön.

Figur 38 och 39. Nordstaden 13:12. Hovrätten, före detta "Broströmia".

Nordstaden 13:12, Hovrätten, före detta "Broströmia", är ett kontorshus i 1920-talsklassicism (nordisk strömning inom arkitektur) med slätputsade fasader och bottenvåning av granit. Entrén betonas genom höga kolonner som bär upp en balkong. Femvåningshuset har påkostad inomhusmiljö. Entréhallen är utförd med bland annat röd och grå kalksten, och vindfånget har glasade dörrar dekorerade med etsningar utförda vid Orrefors. I taket finns symboler för de fyra väderstrecken och stuckarbeten (takdekor) av konstnären C Berger. Även trapphus och styrelserum har påkostad inredning. Gården är överbyggd.

Fastigheten Nordstaden 13:7 är ett kontorshus i fyra våningar med en rikt dekorerad nyrenässansfasad i puts med burspråk. Gården är kringbyggd och samtliga fasader är

putsade förutom de mot gränden i norr, som är av rött tegel. Skyddad som byggnadsminne.

På fastigheten Nordstaden 13:4 står två gatuhus, ett mot Norra Hamngatan och ett mot Smedjegatan. Husen är sammanbundna genom två långa gårdsflyglar. Mot Norra Hamngatan finns ett kontorshus i fyra våningar med inredd vindsvåning och välvd källare. Fasaden är putsad och uttrycket är nyrenässans där entrén betonas genom en fritrappa (utvändig trappa) och dörren inramas av två hermer (porträttbyster). Mot Smedjegatan är huset i tre våningar med putsad fasad och port in till gården. Gårdsfasaderna är i gult tegel.

Fastigheten Norra Hamngatan 8 (Nordstaden 13:14) är ett kontorshus i sex våningar med kringbyggd gård. Huset har putsad fasad och svagt utskjutande fönsteromfattningar med betonade överstycken.

Norra Hamngatan 10 (Nordstaden 13:14) är ett trevåningshus med påbyggd vindsvåning. Huset har slätputsade fasader med klassicistisk (stilriktning som efterliknar den grekiska och romerska klassiska konsten) dekor och en kringbyggd gård. Bottenvåningens välvda rum är från 1600-talet.

På fastigheten Nordstaden 13:16 står tre sammanbyggda gatuhus med polykroma fasader i tegel och natursten, typiska för 1890-talets slut. På hörnet mot Packhusplatsen står ett femvåningshus, tidigare hotell (Hemland), med detaljrik tegelarkitektur. Takfoten (yttertak som skjuter utanför väggen) betonas med keramiska plattor och bottenvåningen markeras med naturstensdekor. Entréportalen är smyckad med blomrankor i jugendstil. På hörnet mot Smedjegatan står ett fyrvåningshus med gulröda tegelfasader och delar av natursten. Mot Smedjegatan står ett trevåningshus med välbevarad fasad i gult flensburgtegel karaktäristisk för 1700-talet (i början av 1800-talet var detta fattighuset "Holtermanska baracken").

Känslighet för påverkan

Exteriört: Värdefulla fasaddetaljer, kolonner, skulpturala byggnadsdelar, rik putsdekor, stenhuggeriarbeten, keramiska plattor.

Interiört: Byggnaderna har värdefulla interiörer så som dörrar av etsat glas från Orrefors, stuckarbeten utförda av berömda konstnärer, kalkstensgolv, 1600- och 1700-tals källare med välvda tak som kan skadas.

Kajskjul 8 (15)

Nordstaden 38:1, uppfört 1872.

Kajskjul 8 är det äldsta av de få träskjul som finns bevarade i Göteborgs hamn. Det uppfördes i sammanhang med magasinskvarteret som revs när Göteborgsoperan byggdes. Skjulet minner om Göteborgs sjöfartsnäring och är av högt kulturhistoriskt värde då det utgör en mycket viktig del i hamnmiljöns karaktär.

Byggnaden är en friliggande träbyggnad i en våning med rak fasad mot älven, och oregelbunden utbyggnad i öster. Fasaden är klädd med gulmålad liggende och stående panel, fönstren och skjutdörrarna är rödmålade.

Känslighet för påverkan

Exteriört: Trädetaljer.

Före detta Tull- och Packhuset, Casino Cosmopol (16)

Nordstaden 36, uppfört 1864-66, tillbyggt 1885-90 och 1925.

Figur 40, 41, 42 och 43. Före detta Tull- och Packhuset.

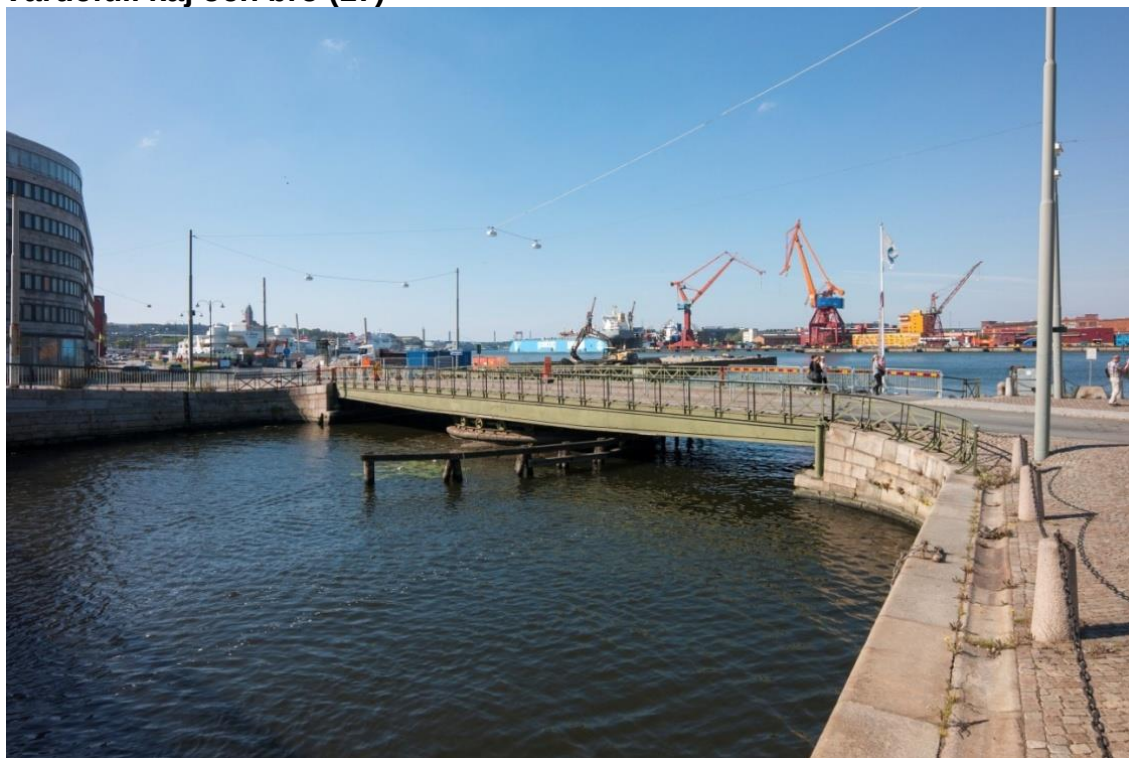
Tull- och Packhuset är tillsammans med övriga hus vid Packhusplatsen ett värdefullt minnesmärke över den göteborgska sjöfarten under perioden 1860-1960 och ett mycket viktigt inslag i hamnmiljön. Det är det mest representativa byggnadsverk som uppfördes för varuhanteringen på kajerna under den stora hamnutbyggnaden i senare hälften av 1800-talet. Som något av en ikonbyggnad i hamnstråket utgör den ett viktigt blickfång både från älven och från landsidan.

Byggnadskomplexet består av en huvudbyggnad i två till tre våningar mot älven uppförd 1864-66, en trevåningsbyggnad mot Packhusplatsen från 1925 och sammanbindande flyglar i en våning tillhörande den ursprungliga anläggningen på 1860-talet. Entréhallen är i 1920-talsstil och fasaderna är helt och hållet av gult tegel med naturstensdetaljer. Av stort intresse är att tillbyggnaden 1925 (arkitekt Karl M. Bengtsson) blev utförd i samma formspråk och material som den ursprungliga huvudbyggnaden (arkitekt F J Heilborn).

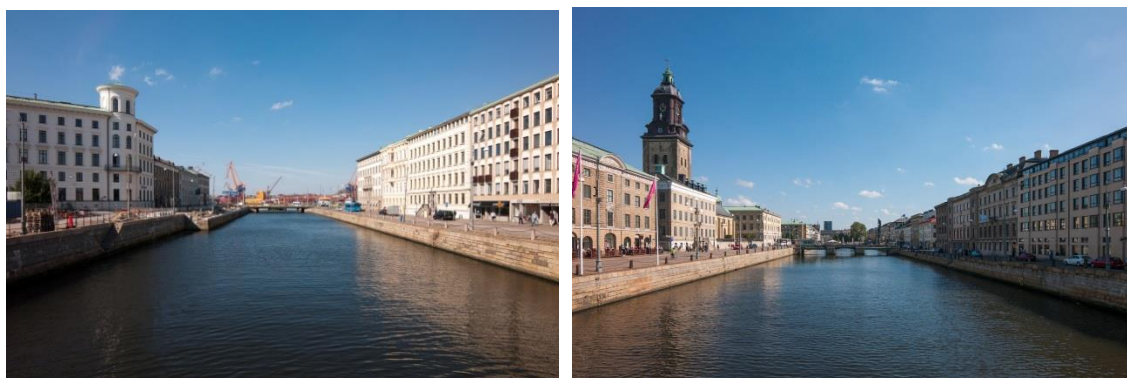
Känslighet för påverkan

Exteriört: Göteborgstegel, mönstermurning och sandstensdetaljer.

Värdefull kaj och bro (17)

Figur 44. Stora Bommens bro från 1860-talet.

Figur 45 och 46. Stora Hamnkanalen sedd från öster och från väster.

Kajerna längs älven är ett värdefullt minnesmärke över den göteborgska sjöfarten. Mötet med älven och tillgången till kajkanterna som promenadstråk är centralt för upplevelsen av hamnstaden. Stenpiren är den äldsta, anlagd 1845. Kajerna som i övrigt till stor del är från 1850- och 60-talen är klädda med natursten och har en gatukaraktär med gatsten och bohusgranit. Dessa är viktiga för upplevelsen av miljön. Kajerna illustrerar hur kanalernas slutna innerhamnar från mitten av 1800-talet ersattes med älvstrandens djuphamn.

Stora Hamnkanalens sidor är kantad med huggen natursten. Kajer, trappor, broar och andra detaljer är mycket viktiga för upplevelsen av miljön som var Göteborgs första hamn och en ursprunglig del i den holländskt inspirerade kanalstaden. Där Stora Hamnkanalen möter Stora Bommen finns Göteborgs äldsta bro, svängbron Stora brommens bro. Den är av järn och vilar på ett cirkelformat fundament av sten. Bron som

uppfördes 1860 för hamnbanans godsjärnväg och tillbyggdes 1894 för dubbelspår, har ett högt samhälls- och teknikhistoriskt värde. Med sin svängmekanism åskådliggör den Stora Hamnkanalens tidigare betydelse som vattenled under den yttre hamnens utbyggnad. Bron visar godsjärnvägens stora roll i hamnverksamheten och utgör en viktig del i områdets karaktär och berättarinnehåll.

Känslighet för påverkan

Stora Bommens bro från 1860, Stenpiren från 1845 samt 1800-talskajerna av natursten längs med älven och Stora Hamnkanalen.

Kvarteret 53 Residenset (18)

Inom Vallgraven 53:14, Wijkska huset, uppfört 1851-53.

Inom Vallgraven 53:15, Lilla Torget 2, uppfört 1986 (beskrivs ej vidare i texten).

Inom Vallgraven 53:16, Residenset, uppfört 1648-50 och Landsstatshuset, uppfört 1921.

Inom Vallgraven 53:17, Södra Hamngatan 5, uppfört 1805.

Wijkska huset (Inom Vallgraven 53:14) ingår i det värdefulla byggnadsstråket mot Stora Hamnkanalen. Byggnaden ritades 1850 och 1851 för kontor, lager och bostäder.

Inledningsvis var Victor von Gegerfelt arkitekt men han ersattes av A W Edelsvärd som ändrade Gegerfelts förslag. Huset var vid sin tillkomst ett av Göteborgs första i kontinental stil med hörntorn och stadens högsta privathus. Fasaden, i synnerhet tornpartiet, fick på 1920-talet en ändrad utformning som ansluter till de ursprungliga ritningarna av Gegerfelt och är ett viktigt och mycket karaktäristiskt blickfång i stadsrummet kring Stora Hamnkanalen. Fasaderna är mot Lilla Torget och Södra Hamngatan putsade med dekor i nyrenässans, ett av de första exemplen på denna stil i Göteborg. Gårdsfasaderna är av gult flensburgtegel. Byggnaden har delvis bevarade interiörer från 1920-talet, bland annat huvudtrapphus och delar av restauranglokalen.

Residenset (Inom Vallgraven 53:16) (se figur 47-49) uppfördes 1648 som privatbostad åt generalguvernör Lennart Torstensson och är Göteborgs äldsta kvarvarande bostadshus. Det Torstensonska palatset eller residenset är unikt då det var det enda stadspalats som kom att byggas utanför Stockholm under stormaktstiden.

Figur 47. Residenset, Inom Vallgraven 53:16.

Figur 48 och 49. Residenset, Inom Vallgraven 53:16.

Residenset inryms i en vinkelbyggnad i tre våningar. Fasaderna är slätputsade med dekorativa detaljer, bland annat fönsteromfattningar, lister och hörnkedjor. Mittaxeln där porten är placerad, betonas genom en portal i sandsten med en för 1600-talet karaktäristisk utformning. De exteriöra detaljerna är mycket värdefulla och känsliga.

I stensalen finns takmålningar från 1600-talet och i förmaket grisaillemålningar från 1700-talet. Beståndet av profant plafondmåleri från 1600-talet i Sverige är mycket litet, troligen knappt ett tiotal, så dessa målningar är mycket värdefulla. Andra värdefulla interiöra detaljer är en spiselomfattning från 1650-talet, kalkstensgolv från 16- och 1700-talet, kryssvälvda källare från 1600-talet, välbevarad fast inredning från 1860–1920 samt den fortfarande avläsbara planlösningen från tiden före Tessin. Detta är den enda profana 1600-talsinteriör som finns bevarad i Göteborg. Residenset är en av stadens mest värdefulla byggnader och skyddas som statligt byggnadsminne. Byggnaden är ett uttryck för residensstaden Göteborg och utgör ett synnerligen viktigt inslag i miljön vid Stora Hamnkanalen.

Landstatshuset (Inom Vallgraven 53:16) uppfördes 1921 i anslutning till Residenset. Landstatshuset är ett slätputsat trevåningshus i klassicistisk stil med rusticerad (murstenarnas framsida lämnas råhuggna och skjuter ut) bottenvåning. Inomhusmiljön är utformad med påkostade material och dekorativt måleri utförda av konstnärerna Carl Wilhelmsson och Bengt Dimming. Entréhallen har kryssvälvda tak.

Residenset med Landstatshuset är unikt och utgör ett omistligt inslag i miljön kring Stora Hamnkanalens yttre del. Till byggnadskomplexet hör en trädgårdsanläggning.

Södra Hamngatan 5 (Inom Vallgraven 53:17) ingår i det värdefulla byggnadsstråket mot Stora Hamnkanalen och är ett värdefullt inslag i stadsbilden. Det är ett av de förnäma handelshus som uppfördes längs Stora Hamnen efter de stora bränderna 1802-04. Byggnaden har fasader av gult tegel och naturstensklädd bottenvåning. Gården är omgiven av tre flyglar i fyra våningar. Mot Otterhälllegatan ligger, sedan en del av kvarteret åt detta håll rivits, en tillbyggnad (gårdshus) från 1895 med fasad av rött tegel och fönsteromfattningar av gult tegel. Byggnaden har påkostad dekor i entrén.

Känslighet för påverkan

Exteriör: Mycket känslig exteriör med rik putsdekor, skulpturala byggnadsdelar och värdefulla stenhuggeriarbeten (bland annat 1600-talsportal).

Interiör: Kvarteret innehåller flera mycket värdefulla och känsliga interiörer från olika tidsepoker så som takmålningar, kalkstensgolv, spiselomfattning och kryssvälvda källare från 1600-talet, dekorativt måleri av namnkunniga konstnärer och välbevarad fast inredning samt stuckaturer från 1860–1920.

”Ahlbergska huset”, Otterhällan, Skräddaregatan 1-3 (19)

Inom Vallgraven 68 kvarteret Bergväggen, 68:29, uppfört cirka 1785.

Fastigheten är belägen invid arbetstunnel. Se även bilaga 1.

Skeppsbrohuset, Skeppsbrolplatsen 1 (20)

Inom Vallgraven 52:4, uppfört 1935 och 1969.

Se även bilaga 1.

Lilla Torget 3 och 4 Kvarteret 54 Alströmer (21)

Inom Vallgraven 54:10 och 54:9, uppförda 1811 på källare från 1600-talet.

Se även bilaga 1.

”Neptunhuset” Kvarteret 55 Neptunus (22)

Inom Vallgraven 55:1, uppfört 1850(1642).

Se även bilaga 1.

Kvarteret 64 Branten och Kvarteret 68 Bergväggen (65)

Inom Vallgraven 64:23, uppfört 1946, Inom Vallgraven 64:24, uppfört 1939 och 1951, Inom Vallgraven 64:27, uppfört 1927, Inom Vallgraven 64:28, uppfört 1980, Inom Vallgraven 68:7, uppfört uppfört 1991-93.

Kvarteren Branten och Bergväggen bildar en skärm av kontors- och bostadshus på berget Otterhällans nordvästra sida ut mot älven. Kontors- och bostadshusen tillkom 1939-1980. Skyskrapan Otterhall längst i söder uppfördes under 1920-talets slut. Inom Vallgraven 64:23 och 64:24 är utförda i tidstypisk funktionalistisk stil som kommer till uttryck i bland annat slätputsade fasader, ett geometriskt formspråk och balkonger med fronter av räfflad kopparplåt. De senare byggnaderna på fastigheterna Inom Vallgraven 64:28 och 68:7 är anpassad till den äldre bebyggelsens funktionalistiska formspråk. Skyskrapan Inom Vallgraven 64:27 från 1927 var länge Göteborgs högsta byggnad, i våningar räknat, och än idag är höghuset med sina gyllene takdetaljer ett iögonfallande inslag i stadsbilden. Delar av trapphusens ursprungliga inredning är bevarade. Fastigheterna är belägna invid arbetstunnel.

Känslighet för påverkan

Exteriör: Kopparklädd fasad, takarkitektur med akroterier klädda med bladguld.

Interiör: Bevarad interiör i trapphus.

Käppslängaren Kvarteret 61 (23)

Inom Vallgraven 61:1 Kungsgatan 10, uppfört 1908-09, 61:13 Lasarettsgatan 1, uppfört 1925.

Inom Vallgraven 601:26, Otterhällegatan 16 Västra Liden, uppfört cirka 1700, flyttat 1972.

(Drottning Kristinas jaktslott)

Se även bilaga 1.

Kvarteret 42 Luntantu, Kungshöjd (24)

Inom Vallgraven 42:1-8, uppförda 1903-1915.

Se även bilaga 1.

Kvarteret 41 Arsenalen, Kungshöjd (25)

Inom Vallgraven 41:1-13, uppförda 1904-1913.

Bostadshus uppförda under åren 1904-13. Göta artilleris arsenalsbyggnad som tidigare legat på platsen fungerade som inspiration för kvarterets enhetliga utformning åt söder enligt ett fasadkoncept av arkitekt Eugen Thorburn. Flera arkitekter inblandade i byggnadernas tillkomst. Tegelarkitektur omsluter kvarteret nästan helt. Fasaderna är välbevarade med säreget utformade tornavslutningar och dekor helt utförd i tegel. Flera av husen har en kraftig naturstenssockel. Kvarteret är beläget invid arbetstunnel.

Känslighet för påverkan

Exteriör: Specialtegel, stenhuggeriarbeten, skulpturala byggnadsdelar, reliefer.

Interiör: I lägenheterna finns vackra jugendstuckaturer. Trapphus med ursprungliga dekorglas. Trapphus och portgångar med väl bevarade takstuckaturer.

Kvarteret 36 Telegrafan, Kaserntorget (26)

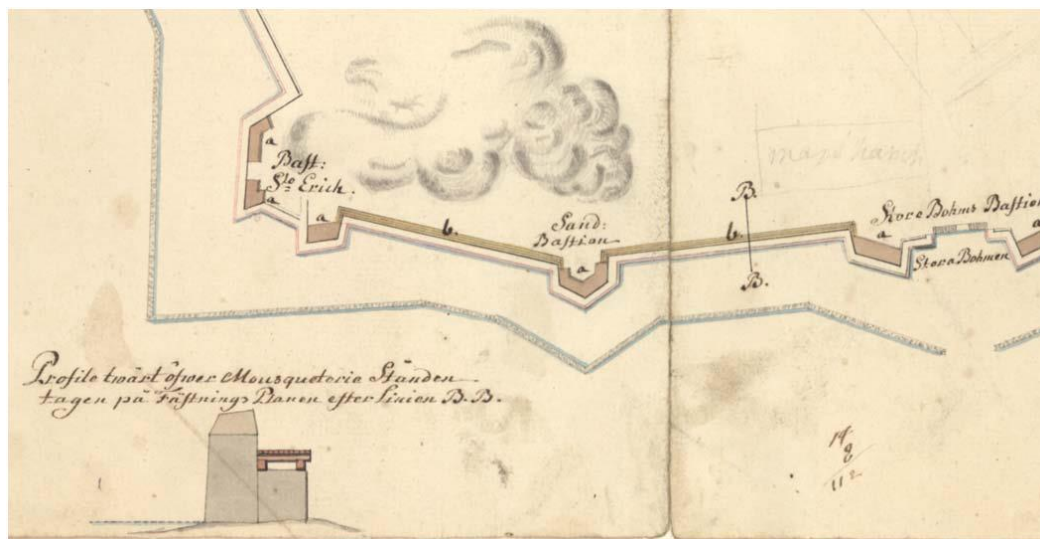
Inom Vallgraven 36:4, uppfört 1909 och 1946.

Se även bilaga 1.

Kurtinmur och bastionerna Sandbastionen och Stora Bommen (RAÄ Göteborg 216:1 f)

Befästningsverket finns fortfarande bevarat under mark utmed sjöfronten mellan Kvarnberget och Stora Bommens bastion vid inloppet till Stora Kanalen. Det är framförallt rustbäddar och några varv mur som finns kvar. Mellan de två större bastionerna finns en mindre bastion, Sandbastionen (se Figur 50). Lämningarna är en del av befästningsstråket som löper utmed älven och är därmed omistliga och unika med ett mycket högt vetenskapligt och kulturhistoriskt värde.

Utanför befästningsmurarna mot älven har pålspärr och sänkverk fortsatt i vattnet på samma sätt som vid Centralstationen och Lilla Bommen området. Dessa berörs inte av Västlänken. Flera arkeologiska undersökningar har utförts vilket resulterat i att förekomst och läge för Sandbastionen och kurtinmur på ömse sidor om denna, samt vinkeln mellan kurtinmur och Stora Bommens norra bastionsmur kunde konstateras.

Figur 50. Historisk karta SFP Göteborg nr. 183. 1743. Utsnittet kommer från en arbetskarta upprättad vid planerade förbättringar och renoveringar år 1743. Bilden visar hur strandmuren ovan mark en gång sett ut utmed dagens Skeppsbron. Till vänster syns stadsmuren i profil, rustbädden på vilken den vilar är inte synlig. Platsen är markerad B-B och ligger mellan Sandbastionen och Stora Bommen.

Masthamnen- Packhusplatsen (RAÄ Göteborg 216:1 g)

Stora Bommen var inlopp till Stora Hamnkanalen från älvsidan. Av en historisk karta upprättad 1644 framgår att det kan ha funnits en kaj vid nuvarande Packhusplatsen mellan Stora Hamnkanalen och Kvarnberget. Denna kaj bör ha följt samma sträckning som gatan omedelbart framför Broströmhuset. Senare kartor från 1655 och 1690 visar att man delvis har fyllt ut detta område och byggt strandmuren en bit ut i älven. Man har genom detta innanför sjömuren skapat en liten hamnbassäng i vinkel mot Stora Hamnkanalen innanför Stora Bommen.

Masthamnen skapades således på 1600-talet, ombyggdes på 1700-talet och igenlades på 1800-talet. Vid arkeologisk förundersökning påträffades sannolikt rester av muren som utgjort masthamnens kortsida efter ombyggnation på 1730-40 talet. Masthamnens längd efter ombyggnationen beräknas uppgå till knappa 150 meter och detta stämde väl överens med arkeologiska iakttagelser av mursten på mellan 143-149 meter ifrån Stora Kanalens murkant. I Masthamnen dokumenterades träpålar som kan ha varit förtöjningspålar till skeppen i hamnen, alternativt delar i en konstruktion eller en inhägnad för kronans virke. Platsen för Masthamnens östra längsgående mur har dokumenterats genom markradarundersökning som gav viktig kunskap om Masthamnens placering. En möjlighet är att masthamnen medvetet fyllts med

utrangerade mindre fartyg. Botten på Masthamnen kan också innehålla avsatta kulturlager från tiden den brukades som hamn.

Kronans Masthamn verkar i samklang med befästningsstråket som löper utmed älven och har därmed ett mycket högt vetenskapligt och kulturhistoriskt värde. Masthamnen symboliserar också sjöfartens betydelse för staden och den maritima influensen även historiskt sett.

Känslighet för påverkan

RAÅ Göteborg 216:1: Bevarade stadslager under mark. Fortifikationslämningar, inklusive hamn, under och ovan mark.

Stora Hamnkanalen (Göteborg 216:1 h)

Stora Hamnkanalen har alltsedan anläggandet på 1620-talet varit en central plats i staden. Här samlades staden viktiga byggnader och verksamheter och miljön omfattar ett koncentrat av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, kajkanter, broar och statyer. Området i sin helhet har höga kulturhistoriska värden.

Den äldre kajmuren utmed Stora Hamnkanalen revs i samband med att kajen byggdes om åren 1847-48. Den gamla stenen återanvändes i bakmuren och utsidan ersattes av huggen sandsten med betäckning av granit. Rester av den gamla kajmuren kan finnas kvar innanför dagens kajmur. Under mark kan finnas lämningar efter anläggningar och verksamheter från stadens olika epoker.